

Migrace místo pomoci? Remittance a cirkulace mozků jako nástroje rozvoje

ROBERT STOJANOV, JIŘÍ NOVOSÁK

Migration instead of aid? Remittances and brain circulation as tools of development

Abstract: International migration and development are among the most often cited issues in contemporary scholarly and political discussions. Reduction of socioeconomic disparities through development of economically less developed countries or liberalization of workforce movement are positioned very high on the political agendas of particular countries, as well as on those of supranational and international organizations. Therefore, it is not surprising that relations between migration and development attract more and more attention not only from the scientific community but from other individuals and organizations as well. In a limited amount of space, this paper uncovers the impacts of international migration, above all of the phenomenaons of remittances and skilled migration on the development of both receiving and sending countries. The article discusses the challenge of whether international migration is a better development strategy than traditional development tools such as Official Development Assistance (ODA) and argues against some traditional migration myths. This article wants to contribute to the discussion in the Czech Republic on relations between international migration and development with an emphasis on developing countries. The article is structured as follows. The first part is a brief description of international migration theories with development aspects in mind. The second part deals with international migration in the contemporary global world, stressing quantification of migration flows with respect to the level of development. Finally, the third chapter summarizes the most important findings from specific domains of relations between international migration and development (particularly remittances and skilled migration).

Key words: International migration, development, remittances, skilled migration, brain drain, brain gain, official development assistance.

Migrace obyvatel představuje významný dynamický proces, který zásadním způsobem ovlivňuje dlouhodobý vývoj lidstva. Podle odhadů Populační divize Organizace spojených národů (UNPD) dosáhl počet mezinárodních migrantů¹ v roce 2005 počtu 191 milionů neboli tří procent světové populace v relativním vyjádření. Ve srovnání s odhady pro rok 2000 se absolutní počet mezinárodních migrantů v roce 2005 zvýšil o 15 milionů (*United Nations Population Division, 2005*). Směry a intenzita migračních toků jsou přitom tradičně ovlivněny rozdíly v úrovni rozvoje jednotlivých zemí. Rozvojové paradigma, které v sobě zahrnuje ideu pokroku ve smyslu „situace/procesy se vyvíjí k lepšímu“, tak získává své pevné místo v migračních úvahách.

V průběhu posledních šedesáti let se hodnoty základních indikátorů rozvoje, jako je střední délka života nebo přístup ke zdravotnickým službám či ke vzdělání, zlepšily pro velké množství obyvatel světa, což ovšem není pravidlo pro všechny země a regiony (*srovnej Skeldon, 1997, s. 1*). Úsilí o nastartování rozvoje těchto zemí prostřednictvím tradičních nástrojů rozvojové politiky, jako je zejména oficiální rozvojová pomoc (*Official*

Development Assistance – ODA), však přineslo rozčarování, které následně vyvolalo snahy hledat alternativní možnosti řešení. A právě výzkum souvislostí mezi tématy migrace a rozvoje přilákal v průběhu 90. let minulého století mimořádnou pozornost migračních i rozvojových studií (*srovnej Russell, 2003*). Otázky úniku mozků (*brain drain*), remitencí² či zpětné migrace se objevují stále častěji nejen jako témata vědeckých prací, ale odezvu nacházejí rovněž v politických kruzích. Zejména s ohledem na nedostatek empirických dat je však stále řada autorů (*například Adams – Page, 2005*) nucena konstatovat nedostatek pozornosti, věnované jednotlivým aspektům této problematiky.

Vztahy migrace a rozvoje jsou mimořádně komplexní a citlivé k celé řadě faktorů odlišných pro jednotlivá území, a proto je jen velmi obtížné formulovat jednoznačné závěry ve směru pozitivních nebo negativních přínosů. Odchod vzdělaných osob do zahraničí mohou některé země vnímat negativně, zatímco v případě jiných zemí může jít o jednu z významných rozvojových strategií, jak dokládá příklad rozdílného postoje některých afrických zemí na jedné straně a Filipín na druhé straně k otázce emigrace zdravotních sester. Rozvojový potenciál migrace je tak hlavní příčinou toho, že problematika vztahů mezinárodní migrace a rozvoje zaujala významnou pozici v rámci témat mezinárodní politické agendy. To dokazuje mimo jiné jeden z výsledků Valného shromáždění OSN v září 2006, kdy bylo rozhodnuto o každoročním konání *Globálního fóra o vztazích mezi migrací a rozvojem*. První ročník se konal na pozvání belgické vlády v Bruselu v červenci 2007 a k jeho hlavním tématům patřila problematika dopadů remitencí na země původu, problematika negativních dopadů migrace kvalifikovaných osob a otázky, týkající se možnosti snížení počtu migrantů rozvojem zdrojových zemích (*Newland, 2007*).

Vzhledem k tomu, že výzkum zmiňované tematiky je stále poměrně „mladý“ (obzvláště ve srovnání s již zavedenými obory migračních a rozvojových studií a s dlouhodobě zkoumanými komplexními problematikami mezinárodních vztahů), hovoří například Jeremiaiah M. Opiniano (*Opiniano, 2004, s. 3*) o „mystériu“ toho, co fráze „migrace a rozvoj“ přesně znamená. Tentýž autor rozděluje literaturu, zabývající se danou problematikou, do dvou hlavních myšlenkových proudů. První z nich vidí tematiku jako samostatný celek, vyhraněný od ostatních témat, která jsou součástí širší problematiky mezinárodní migrace. Tento celek zahrnuje dílčí témata jako práva migrantů; problematiku imigrace; remitencí; pracovní migrace; ilegální migrace; vztah mezi kriminalitou a migrací v hostitelských zemích; téma *brain drain* a *brain gain*; a další problematiky. Druhý proud vidí vztahy mezi migrací a rozvojem v mnohem širší perspektivě a podle jeho zastánců tato problematika překračuje ještě další aspekty lidské společnosti, jako jsou například témata migrace ve smyslu nástroje pro rozvoj; místo migrace v národních rozvojových plánech; role migrace v procesu snižování chudoby; vztah remitencí a ekonomického rozvoje; problematika vztahů migrace a globalizace (*Opiniano, 2004, s. 3*); vztah migrace a stavu životního prostředí (v cílových i zdrojových oblastech).

Z předchozích odstavců je patrné, že tento článek nemůže být vyčerpávající analýzou problematiky vztahů mezi mezinárodní migrací a rozvojem nejen v oblasti tematické, ale ani regionální. Zcela záměrně se nezmiňujeme, popřípadě podrobně nerozebíráme některá příbuzná či související témata či problematiky (například témata nucené migrace, popřípadě problematiku uprchlíků či žadatelů o azyl; témata ilegální migrace a problematiku migračních politik; problematiky zachycující procesy probíhajících migrací, jakou je teorie migračních sítí; problematiku integrace imigrantů a jiné). Důvodem je jednak omezený prostor, ale především obava z možné nesourodosti takového textu a snaha zachovat logickou vazbu a jasnost několika hlavních idejí článku. Smyslem následujících kapitol je upozornit českého čtenáře na některé zajímavé souvislosti a dopady, které bývají často dezinterpretovány v médiích, popřípadě podléhají mylným domněnkám a často mají až mytickou povahu. Z množiny sedmi mýtů tradovaných o mezinárodní migraci, o nichž se zmiňuje Hein de Haas (*De Haas, 2005, s. 3–14*), pozorný čtenář pochopí, že nežijeme ve věku bezprecedentní mezinárodní migrace; že mezinárodní migrace jako potenciální zdroj

rozvoje nemusí způsobovat únik mozků (*brain drain*); že peníze migrantů zasílané do zdrojových zemí migrace nemusejí být použity pouze na okázalou spotřebu, ale i na produktivní investice; že programy rozvojové pomoci by neměly být zaměřeny (či dokonce bojovat) proti mezinárodní migraci, poněvadž migrace může představovat alternativu či doplněk k dalším strategiím rozvoje, jako je rozvojová pomoc (spolupráce), přímé zahraniční investice nebo liberalizace obchodu.³

Prostřednictvím přehledového článku, který je založen na analýze sekundárních zdrojů informací, chceme přispět k odborné diskuzi na téma vztahů migrace a rozvoje. Článek je strukturován následujícím způsobem. První kapitola podává přehled základních migračních teorií s akcentem na příčiny migrace ve vztahu k prvkům rozvoje. Druhá kapitola se věnuje významu mezinárodní migrace v současném globalizovaném světě s důrazem na prvek kvantifikace migračních toků ve vztahu k úrovni rozvoje. Třetí kapitola shrnuje hlavní poznatky, týkající se otázek remitencí a migrace kvalifikovaných osob jako specifických oblastí vztahů mezinárodní migrace a rozvoje, a poslední kapitola uvádí hlavní závěry.

MOZAIKA MIGRAČNÍCH TEORIÍ

Přestože politici a experti vedou diskuze o tom, jak řídit migrační proudy, v centru pozornosti mnoha organizací je základní fakt, že migranti jsou především lidské bytostí se svými nezadatelnými právy, i když nemigrují jen kvůli příčinám, které mezinárodní právo uznává jako „vhodné“ pro udělení statutu uprchlíka. Lidé migrují i z dalších důvodů, jako jsou nerovnost, vyloučení a limitované možnosti seberealizace v zemích jejich původu (*UNFPA, 2006, s. 2–3*). Ovšem výsledkem mnoha migračních politik ekonomicky bohatých zemí je situace, kdy nejkvalifikovanější migranti využívají výhod migrace,⁴ zároveň se ale vytvářejí nové bariéry pro nejchudší (zpravidla méně kvalifikované) migranty. Jaké jsou tedy příčiny migrace v posledních několika desetiletích, které „dikují mezinárodní migraci“ (*Drbohlav, 2001*)? Následující odstavce jsou věnovány stručnému přehledu nejznámějších migračních teorií z pohledu především ekonomických příčin migrace, a to na základě stěžejního díla Douglase S. Masseyho a dalších autorů, a z pohledu rozvojového diskurzu na migrační problematiku na základě kritických prací Arjana de Haana i jiných odborníků.

Strukturální síly podporující mezinárodní pracovní migraci

V současném globalizovaném světě neexistuje žádná jednotná, koherentní teorie vysvětlující příčiny mezinárodních migrací, existují pouze fragmentované soubory teorií, které většinou vznikly izolovaně. Zajímavé na jednotlivých teoriích je, že i když vysvětlují stejnou věc – příčiny toho, proč lidé migrují –, často dospívají k velmi odlišným závěrům na základě svých vlastních předpokladů, konceptů a teoretických rámců (*Massey et al., 1993, s. 432; Massey et al., 1997, s. 258*). Někteří autoři tak hovoří o vzniku pestré a různobarevné mozaiky (*Arango, 2000, s. 287*).

Odborníci ze sociálních disciplín se na teoretické úrovni zabývají čtyřmi základními aspekty migrace obyvatel ve snaze vysvětlit příčiny migračních proudů, probíhajících v posledních několika desetiletích (*Massey et al., 1998, s. 281*):

- strukturální síly, které podporují emigraci ze zdrojových zemí (tzv. *push* faktory);
- strukturální síly, které podporují imigraci do cílových zemí (tzv. *pull* faktory);
- motivace, cíle a aspirace lidí, kteří reagují na tyto strukturální síly a stávají se migranty;
- sociální a hospodářské struktury, které přispívají ke spojení oblastí emigrace a imigrace.

Koktejl namíchaný z těchto čtyř aspektů pak vytváří jedinečnost jednotlivých migračních teorií, jejichž hlavní myšlenky jsou dále stručně charakterizovány.

Mezi jednu z nejcitovanějších teorií migrace patří *push-pull model*. Tento model vysvětluje příčiny migrace na základě negativních (*push*) faktorů v zemi původu v kombinaci s pozitivními (*pull*) faktory, které migrantům zatraktivňují cílovou zemi. Z obecného hlediska jde tedy o strukturální síly podporující mezinárodní migraci. Mezi *push* faktory

lze zahrnout například sociální, ekonomické a politické problémy v rozvojových zemích, přičemž k *pull* faktorům budou patřit například komparativní výhody ekonomicky bohatých zemí (vyšší mzdy, sociální a zdravotní pojištění, kvalitnější vzdělání a další), (*srovnej s podrobnějším vymezením in: Schoorl et al., 2000, s. 3–4*). Tento jednoduchý model se stal základem pro neoklasické teorie v migračních studiích.

Kořeny *neoklasických přístupů* k vysvětlení mezinárodní pracovní migrace se datují až ke konci 18. století v souvislosti s dnes již klasickými pracemi Adama Smitha (*srovnej Bauer – Zimmermann, 1999, s. 13*). Argumentace v neoklasickém duchu má dvě základní roviny. Na *makroúrovni* spočívá podstata neoklasického přístupu na existenci rozdílů v prostorovém rozložení základních výrobních faktorů – pracovní síly a kapitálu. Pokud jiné faktory chápeme jako prostorově indiferentní, mají země s relativním nadbytkem pracovní síly a nedostatkem kapitálu nižší úroveň mezd než země s relativním nedostatkem pracovní síly a nadbytkem kapitálu. S ohledem na tradiční neoklasický předpoklad ekonomicky racionálně jednajícího člověka (snaha maximalizovat zisk) dochází k pracovní migraci ze zemí s nižším mzdovým ohodnocením do zemí s vyšším mzdovým ohodnocením. Tím zároveň dochází k vyrovnávání mzdových rozdílů (*srovnej Massey et al., 1998, s. 18–21*).

Neoklasické přístupy na mikroúrovni (rovněž *teorie lidského* nebo *sociálního kapitálu*) jsou založeny na individuálním rozhodování migranta prostřednictvím analýzy nákladů a výnosů. Výnosy jsou nejčastěji tvořeny pozitivním rozdílem v úrovni mezd mezi zdrojovou a cílovou zemí, rostoucí kvalitou života, získaným vzděláním, pracovními zkušenostmi a dalšími faktory. Náklady pak nejčastěji zahrnují dopravní výdaje, rozdíl v úrovni cen zdrojové a cílové země, adaptaci na kulturní změny (výuku jazyka), rizika spojená s restriktivní migrační politikou nebo s hledáním zaměstnání a další. Opětovně s ohledem na předpoklad ekonomicky racionálního chování dochází k migraci tehdy, pokud je agregovaná hodnota výnosů vyšší než agregovaná hodnota nákladů. Teorie navíc tvrdí, že směr migrace je dán nejvyšší hodnotou potenciálního zisku migranta. Díky zaměření na jedince a vyššímu počtu uvažovaných faktorů jsou neoklasické přístupy na mikroúrovni schopny dobře vysvětlit otázky obousměrné mezinárodní migrace a selektivního charakteru mezinárodní migrace (*srovnej Massey et al., 1998, s. 18–21*).

Nová ekonomie (pracovní) migrace rozšiřuje argumentaci neoklasických přístupů v několika směrech. V prvé řadě zdůrazňuje místo jedince rozhodovací proces vyšší sociální jednotky, jako je rodina, domácnost či komunita. Pro tyto sociální jednotky může být zajímavé nejen maximalizovat zisk, ale rovněž minimalizovat riziko nebo překonávat problémy, vznikající v souvislosti s nedokonalostí místního trhu (například nedostatečné možnosti pojištění k pokrytí nákladů špatné úrody, nedostatečné sociální systémy, nedostatečné finanční trhy s chybějícími možnostmi půjček pro investice). Podle nové ekonomie pracovní migrace může právě migrace představovat zajímavou možnost, jak bojovat s těmito nedokonalostmi prostřednictvím diverzifikace příjmu. Remitence jako významný prvek celé teorie umožňují akumulovat dostatek finančních zdrojů pro větší investice či vzdělání, stejně jako pro sociální zajištění ve stáří. Zásadní role je přitom připisována vnitřní soudržnosti sociální jednotky, která umožňuje omezovat oportunistické chování jedince (*srovnej Massey et al., 1998, s. 21–28; Massey et al., 1997, s. 258–260; podrobněji Arango, 2000, s. 284–287; Sana – Massey, 2005, s. 510–514*).

Teorie segmentovaného (duálního) pracovního trhu a teorie světového systému obecně ignorují rozhodování na mikroúrovni, protože se zaměřují na síly na vyšší úrovni agregace. Obě teorie vnímají mezinárodní pracovní migraci jako přirozený důsledek ekonomické globalizace a uvolňování trhu napříč národními hranicemi. Představitelé první teorie zdůrazňují význam faktorů v cílových zemích, které se snaží lákat přistěhovalce (*pull* faktorů), kde typickým příkladem je chronická poptávka po flexibilní a levné pracovní síle s cílem jednak zabránit růstu mezd a jednak zaplnit neobsazené niky pracovního trhu u zaměstnání, která místní obyvatelstvo není ochotno vykonávat (nízká prestiž

a mzdové ohodnocení). Zásadní roli v tomto teoretickém konceptu hraje to, že většina lidí nepracuje jen kvůli příjmům, ale také kvůli výhodnosti společenského postavení (Massey et al., 1997, s. 261–262; Massey, 2001; *podrobněji o základech teorie Arango, 2000, s. 288–290*).

Protagonisté *teorie světových systémů*, inspirovaní teorií závislosti a teorií vztahu mezi jádrem a jeho periferií ze 60. let minulého století (Arango, 2000, s. 290), jsou přesvědčeni o tom, že mezinárodní pracovní migrace je přirozeným důsledkem formování kapitalistického trhu v rozvojovém světě. Vytváření nových ekonomických vztahů v periferních regionech je vnímáno jako katalyzátor mezinárodní migrace a mezinárodních přesunů práce, které jsou následovány mezinárodním obchodem se zbožím a s kapitálem, ale přímo v opačném směru. Nové formy zaměstnání, zavádění nových technologií, změny tradičních vlastnických vztahů, založené na dědictví a na společném vlastnictví, vedou k vykořenění místních obyvatel z jejich tradičního způsobu života (obživy). Migrace, ať již mezinárodní či vnitřní, se následně stává jednou z možností, jak tento problém řešit. Poznamenejme, že historické vazby bývalých koloniálních velmocí a jejich kolonií mají zásadní vliv při výběru cílové země (srovnej Massey et al., 1997, s. 262–263; Massey, 2001).

Rozvoj migračních sítí, organizací i institucí podporujících mezinárodní migraci zpětně umožňuje progresivní udržení vlastních procesů, které Douglas S. Massey a jeho kolegové nazývají *kumulativními příčinami* (Massey et al., 1993, s. 451; srovnej Baršová – Barša, 2005, s. 276). Podle jejich názoru (Massey et al., 1993, s. 451) je kumulativnost příčin založena na předpokladu, že každý akt migrace pozmění sociální kontext, v jehož rámci jsou vytvářena následná migrační rozhodnutí, takovým způsobem, že přispívá k větší pravděpodobnosti dalších migračních pohybů. Dušan Drbohlav (Drbohlav, 2001) dodává, že jakmile se migrace jednou rozběhne, má tzv. „sebezáchovnou tendenci“ skrze osobní motivace a sociální sítě, v nichž jsou jedinci zakotveni. Osoba, která původně migruje a později se vrací zpět, není již tou osobou, jíž byla před migrací. Zkušenost nabytá prací a životem v zahraničí vyvolává nevratné změny v motivacích jedince a v jeho osobních přístupech. Pravděpodobnost jeho dalších migračních pohybů se tak zvyšuje. Massey (Massey, 2001) uvádí osm způsobů, kterými je migrace kumulativně působena: rozšíření migračních sítí, distribuce příjmů, distribuce půdy, způsoby organizace zemědělství, kultura, regionální distribuce lidského kapitálu, sociální význam práce a struktura produkce. Autor připouští vliv i dalších možných faktorů, které nebyly dosud systematicky zkoumány (srovnej se *šesti socioekonomickými faktory in: Massey et al., 1993, s. 451; podrobně o problematice distribuce příjmů viz Taylor, 1992*).

Rozvojová studia a jejich paradigmatický přístup k migraci

Ekonomické teorie většinou chápou migraci jako přirozený mechanismus k ustavení rovnováhy na globálním trhu výrobních faktorů (makrouroveň), který zároveň umožňuje zhodnotit lidský kapitál individua – maximalizovat jeho zisk (mikrouroveň). Naopak rozvojová studia mají tendenci vidět migraci spíše jako vynucenou na základě chudoby obyvatel rozvojových zemí, konfliktů a občanských válek nebo jiné nestability či environmentálních problémů. Rozvojová studia až příliš často vnímají migrace v masových rozměrech a mají tendenci je *a priori* chápat jako něco výrazně negativního. Proto je na migraci velmi často nahlíženo (na rozdíl od výše zmíněných ekonomických teorií) jako na poslední možnou volbu přežití pro chudé obyvatele, přičemž zvýšený důraz je kladen na nadměrnou exploataci území zdroje i cíle migrace (De Haan, 1999, s. 1–3; De Haan, 2000, s. 1; *diskuze o (ne)dobrovolnosti migrace viz Demuth, 2000*). Problematika mezinárodní migrace je v konečném důsledku vnímána jako globální problém, který je nutné řešit (například Martin – Widgren, 1996; Martin – Widgren, 2002), a národní vlády i mezinárodní agentury ročně vydávají velké úsilí a miliardy amerických dolarů, například v rámci poskytování ODA, ve snaze snížit její rozsah.

Ovšem Arjan de Haan (*De Haan, 1999*) na základě analýz empirických studií upozorňuje na to, že není možné zobecňovat migrační charakteristiky nebo jejich dopady v širším kontextu rozvoje, nerovnosti či chudoby. Uvádí příklad rozvojových studií, které často ignorují migraci jako významný faktor rozvoje venkova či zemědělství, stejně jako migraci za prací jako významný zdroj příjmů. Soustředěná pozornost rozvojových studií na migraci z venkova do měst v rozvojových zemích je podle něho příkladem ustáleného („dochovaného“) pojetí, jak se rozvojová studia dívají na danou problematiku. Velká část rozvojové literatury koncentruje svou pozornost na přechod společnosti z venkovské (zemědělské) na městskou, což je podle de Haana důsledkem dominantního vlivu evropské historické zkušenosti s industrializací na celá rozvojová studia (*De Haan, 1999, s. 3–4*). Proto rozvojová studia dlouho opomíjela skutečnost, že v rozvojových zemích největší migrační proudy probíhají v rámci venkova (*De Haan, 1999, s. 4*), snad s výjimkou Latinské Ameriky (*De Haan, 2000, s. 2*). De Haan (*De Haan, 1999, s. 4*) kritizuje fakt, že migrace v Evropě je často vnímána jako výsledek vykořevení obyvatel venkova v rámci procesů industrializace, ačkoli procesy migrace byly součástí evropské civilizace ještě před industrializací. Andreas Demuth (*Demuth, 2000, s. 22 a 24*) navíc uvádí, že evropská⁵ civilizace je více či méně usazená od dob starověkého nomádství, snad s výjimkou emigrace do kolonií. „Hluboké zakořenění“ se tak stalo normou a migrace naopak něčím mimořádným a problematickým.

Arjan de Haan (*De Haan, 1999, s. 9–10*) dále uvádí, že migraci obyvatel nelze považovat pouze za ekonomickou reakci na existenci *push* a *pull* faktorů, protože zákonitosti migrace jsou dány sociálním a kulturním prostředím, které je ovlivněno místními zvyky a ideologiemi. Ústředním bodem de Haanových studií je myšlenka o tom, že *migrace nejsou obvykle izolovány od historie dané společnosti*. Migrace je obvykle součástí populačních strategií přežití a je také zabudována ve strategiích jednotlivých společností, které slouží pro získání obživy. Specifické formy migracím dávají také sociokulturní struktury. Migrační možnosti volby nejsou otevřené pro všechny. Jsou limitovány systémy vztahů obyvatel, předchozími migracemi a různými sociálními institucemi, které určují velikost jejich rozsahu, kdo může migrovat a z které oblasti. To také znamená, že zisky z migrace nejsou distribuovány rovnoměrně (*De Haan, 1999, s. 16*).

Dobrym příkladem tohoto pojetí je tzv. *cirkulační migrace* (*circular migration*), která představuje poměrně nový výzkumný fenomén (*Hugo, 2003; srovnej De Haan, 1999, s. 12*). Podle současných kritérií se – zjednodušeně řečeno – jedná o migraci obyvatel, kteří se natrvalo nebo dočasně vrátili do země svého původu, popřípadě se vrací cyklicky. Migranti tak nejsou pouze pasivními účastníky migračního procesu, ale naopak jakýmsi aktivními agenty své vlastní mobility (*Agunias – Newland, 2007, s. 1 a 3*). Jedním z problémů, s nimiž se myšlenka cirkulační migrace potýká, je podoba stávajícího systému sběru dat využívaných pro studium migrace. Takto například Craeme Hugo (*Hugo, 2003*) tvrdí, že běžně užívané soubory dat, týkajících se původu migrantů (například výsledky sčítání obyvatel), nejsou schopné dostatečně dobře zachytit informace o cirkulačním charakteru migrace (například přechodně bydlící obyvatelé).

Paradigma rozvojových studií dlouho nedokázalo vstřebet myšlenku cirkulační migrace (ať na mezinárodní, či národní úrovni), když od 60. let minulého století v tomto oboru dominovala myšlenka jednosměrné migrace z venkova do měst (opět na obou úrovních). Teprve o desetiletí později se objevují informace o cirkulační přirozenosti migrace, které narušují jednotné modely rapidní urbanizace. Migrační studie při interpretaci tohoto typu migrace kladly důraz především na její kulturní aspekty, i když podstatných faktorů je mnohem více. Například většina migrantů si zachovává blízký vztah k místu původu, důležitá je i vzdálenost a dopravní možnosti, stejně jako poptávka po práci a životní podmínky v místě migrace. Migrace je v tomto pojetí vnímána jako „diverzifikační“ strategie, kdy si migrant ponechává vlastnictví zemědělské půdy v místě původu a sezonně se nechává najímat na práci. V této souvislosti je zajímavým zjištěním fakt, že vlastnictví půdy

a práva na půdu je na venkově přirozeně vnímáno stejně důležité jako poptávka po práci (De Haan, 1999, s. 12–13). Konkrétně Kenneth D. Roberts (Roberts, 1997, s. 264–265) popisuje specifické důvody pro volbu právě cirkulační migrace v Číně a různé důvody diverzifikační strategie domácností, spojené s migrací za práci. Obyvatelé Číny by se v případě dlouhodobé nebo trvalé migrace mohli reálně obávat především ztráty práva na bydlení a využívání domu nebo ztráty nároku na půdu v případě dlouhodobějšího opuštění vesnice. Proto je cirkulační migrace jednou ze strategií, umožňujících uchovat si právo na zemědělskou půdu (jako základní a bezpečný zdroj obživy v případě ztráty zaměstnání, onemocnění a v době stáří) a zároveň těžit z možnosti získat sezonní (dočasnou) práci. Oi doslova uvádí: „... ti, kdo mohou pracovat v továrnách, tak dělají; ostatní, často ženy a starší členové rodiny, pracují na všech rodinných polích“ (Oi, 1989, s. 195, citováno dle Roberts, 1997, s. 264). Tím jsou také dány preference mužského pohlaví při narození dítěte v této zemi v souvislosti se státní politikou jednoho dítěte.⁶

Z nedávno vydaných studií (Agunias – Newland, 2007; Agunias, 2006; Hugo, 2003), které se zabývají cirkulační migrací na obecné úrovni, není možné získat informace o jejím globálním rozsahu. Jak Dovelyn R. Aguniasová a Kethleen Newlandová (Agunias – Newland, 2007, s. 17) poznamenávají, transnacionální pohyby obyvatel vyžadují data, která by měla být získána jak ze zemí původu, tak i z nových destinací. I když mnoho cílových zemí migrace má registrační procedury, které dovolují odhady počtu imigrantů, odhady přeshraničních pohybů imigrantů jsou méně zřetelné. Jak už bylo řečeno, migrační paradigma stálého osídlení stále v převážné míře určuje systémy sběru dat. Typickým příkladem je reálná neexistence způsobů registrace v oblastech emigrace (Agunias – Newland, 2007, s. 4). Navíc číselné údaje se týkají pouze některých zemí a jejich data jsou založena na nejednotné, a tedy obtížně srovnatelné metodologii (například počet udělených pracovních povolení či počet udělených krátkodobých víz). Proto je obecný dopad tohoto typu migrace na rozvojové země vcelku těžko exaktně hodnotitelný a velmi složitý.

Odborné studie teprve začínají sbírat informace a data a první výsledky těchto prací naznačují příslib, právě tak jako rizika (Agunias – Newland, 2007, s. 6–7). Současné znalosti z jednotlivých výzkumů v Číně a v Indii ukazují pozitivní výsledky cirkulační migrace, ale i některá negativa. Například Čína od roku 1999 zaznamenala výrazný nárůst množství navrátilců ze zahraničí s progresivními technickými znalostmi. Výzkum z roku 2002 mezi 154 navrátilci a místními obyvateli v hi-tech zónách v šesti městech ukázal, že 48 % těchto navrátilců se migrantů pracujících v soukromém sektoru bylo zdrojem nových technologií a inovací ve srovnání s 21 % místních obyvatel (Agunias, 2006, s. 9–10). Podobné výsledky byly zaznamenány i v Indii v oblasti softwarového průmyslu, kdy 30–40 % vysoce kvalifikovaných indických zaměstnanců mělo relevantní pracovní zkušenosti v některé z ekonomicky rozvinutých zemí (Commander – Chanda – Kangasniemi – Winters, 2004).

Ovšem je tu i příklad výsledků výzkumu v provincii Kerale v jihozápadní Indii (Nair, 1999), kde tento výzkum poukázal na to, že navrátilci se migranti jsou většinou osoby středního věku s nízkým vzděláním, se znalostmi a zkušenostmi na nízké úrovni. Není potom až tolik překvapující, že polovina z nich byla po svém návratu bez zaměstnání (Nair, 1999, s. 209). I když tento závěr nemusí být zrovna jednoznačný,⁷ pravdou je, že cirkulační migrace není žádným všelékem na dlouhodobé a komplexní rozvojové problémy.

Podle názoru D. R. Aguniasové a K. Newlandové (Agunias – Newland, 2007, s. 7–8) mohou být dopady cirkulační migrace na rozvoj pozitivní, když:

- socioekonomické podmínky v cílových zemích migrace se zlepšily nebo se výrazně očekává, že se tak stane;
- návrat migrantů bez ohledu na to, zda jde o dočasný nebo stálý, byl dobrovolný a plánovaný;
- navrátilci se migranti získali znalosti, dovednosti a úspory během pobytu v zahraničí.

Pokud se nepodaří naplnit nějakou z těchto podmínek, dopad cirkulační migrace na rozvoj může být velmi omezený. Proto by cílem migrační a rozvojové politiky mělo být vytvoření takového prostředí, které by umožnilo co největší pozitivní dopady této cirkularitivy (Agunias – Newland, 2007, s. 8; *srovnej Nair, 1999, s. 226–228*).

Podobně jako teorie cirkulační migrace stojí koncept *transnacionálního sociálního prostoru* (*transnacionalismu, transnacionálních sociálních formací*)⁸ mimo hlavní proud politických úvah o problematice migrace obyvatel. Thomas Faist (*Faist, 2000, s. 191*) vymezuje tento koncept jako trvalé vazby lidí, pozicí v sítích a v organizacích a v sítích organizací, které překračují hranice více národních států (*srovnej s obecnějším vymezením in: Faist, 2004, s. 331*). Přitom občasná a zběžná kontakty či vztahy mezi migranty a příbuznými, kteří setrvali v zemi původu nebo jsou také již imigranty, nejsou do této definice zahrnuti (*Faist, 2000, s. 189–190; v českém prostředí stručně o problematice informuje Baršová – Barša, 2005, s. 275–276*). Transnacionální sociální prostory jsou tvořeny nejen poměrně často zmiňovanými multinárodními společnostmi⁹ a politickými stranami, ale také různými dalšími entitami, jakou jsou transnacionální rodiny, náboženské komunity nebo sítě nevládních organizací, z nichž některé jsou politicky aktivní (*Faist, 2004, s. 332*). Transnacionální sociální prostory vyjadřují dynamiku sociálních procesů a zmíněné vazby i pozice nemají statický potenciál (*Faist, 2000, s. 191*). Kromě toho tyto prostory dosahují menších či institucionalizovanějších forem (*Faist, 2000, s. 189*).

Na přelomu 80.–90. let minulého století antropologové v USA zjistili, že migranti, s nimiž pracovali, vyvinuli složité sociální vztahy, které propojují společnosti zdrojových a cílových zemí. Podle jejich názoru dosavadní migrační teorie vytvořené pro potřeby národního státu nedovedou adekvátně podchytit tento nový fenomén (*Basch et al., 1994, citováno dle Levitt – Sørensen, 2004, s. 2; Faist, 2004, s. 334*). Tradiční migrační teorie (*Kearney, 1991, citováno dle Levitt – Sørensen, 2004, s. 2*) totiž chápou migranty jako individuality, které odjíždějí (emigranti) nebo přijíždějí (imigranti), což je podle kritiků chybné dělení. Jako odpověď se rozvíjejí tzv. *transnacionální teoretické koncepty*, které chápou migranty jako součást dvou nebo i více dynamicky propletených světů a transnacionální migraci jako soubor procesů, v nichž se imigranti snaží vytvořit a udržet složité sociální vztahy, které propojují společnosti zdrojových a cílových zemí. Takto jsou zdrojové i cílové společnosti chápány jako jednotný, tzv. transnacionální sociální prostor pro následující analýzy (*Levitt – Sørensen, 2004, s. 2*).

K faktorům, které přispívají k současnému formování a udržování transnacionálních sociálních prostorů v jejich přeshraniční expanzi, patří moderní technologie globalizovaného světa (například komunikační, dopravní), nedostatečně formované národní státy jako zdrojové země emigrace, diskriminace a multikulturalismus v cílových zemích imigrace (*Faist, 2000, s. 218*). Migranti působí mezi sebou navzájem, identifikují se s více národními státy/komunitami a přispívají k rozvoji transnacionálních komunit a nových typů sociálních formací v rámci transnacionálního sociálního prostoru (*Levitt – Sørensen, 2004, s. 2–3*).

Kulturní, politické a ekonomické procesy v transnacionálních sociálních prostorech zahrnují akumulaci, využití a účinky různých druhů kapitálu, jejich množství i proměnlivost: ekonomický kapitál, lidský kapitál jako například doklady o vzdělávání, kvalifikace, know-how a sociální kapitál. Kromě toho je existence transnacionálních sociálních prostorů spojena s následujícími skutečnostmi (*Faist, 2000, s. 191*):

- 1) Migrace a opětovná migrace (*remigration*) nemusejí být chápány jako definitivní, neodvolatelné a nezvratitelné rozhodnutí. Transnacionální způsob života sám v podstatě může být strategií přežití nebo jeho zlepšení a transnacionální sítě zahrnují i relativně málo mobilní jednotlivce a kolektivy.
- 2) I když jsou migranti usazeni po značně dlouhou dobu mimo zemi svého původu, často udržují silné transnacionální vztahy.

3) Zmíněné vztahy mohou mít i neformálnější povahu jako například rodinné vazby nebo mohou být institucionalizovány jako například pobočky politických stran v různých zemích imigrace či emigrace.

Zmíněné dlouhodobé vztahy podporují stabilní přísun remitencí a investic do země původu migrace (*srovnej Faist, 2000, s. 192*). Remitence lze také považovat za nejviditelnější indikátor a měřítko vazeb, které propojují migranty s jejich domovskými zeměmi (*Levitt – Sørensen, 2004, s. 3*).

Peggy Levittová a Nina Nyborg Sørensenová (*Levitt – Sørensen, 2004, s. 6*) tvrdí, že transnacionální migrace vytvářejí přinejmenším tři různé kategorie obyvatel:

- 1) Aktuální migranti.
- 2) Neemigranti, kteří zůstávají, ale získávají podporu od těch, kteří migrují.
- 3) Neemigranti, kteří zůstávají, ale nezískávají žádné vnější zdroje.

Podle tohoto dělení je evidentní, že první dvě skupiny jsou zapojeny do stabilních sítí vazeb v rámci transnacionálních konceptů. Proto největší vnější podporu ze strany států, mezinárodních organizací a dalších institucí potřebují ekonomicky nerozvinuté skupiny ze třetí kategorie, které by měly být právě hlavními cílovými skupinami rozvojových intervencí (*srovnej Levitt – Sørensen, 2004, s. 6*).

Je tedy výzvou pro rozvojové experty a politiky, jakým způsobem a na koho zaměřit své rozvojové programy a migrační politiky tak, aby docházelo k jejich vzájemnému doplňování, koherenci a vyšší efektivnosti ve prospěch obyvatel ekonomicky chudých zemí. Koncepte cirkulační migrace a transnacionálních sociálních prostorů nabízejí poměrně zajímavé koncepty pro rozvojovou politiku, včetně rozvojové politiky České republiky.

MEZINÁRODNÍ MIGRACE A SOUČASNÁ GLOBALIZACE

Globální způsoby komunikace a nové možnosti přepravy usnadňují svobodný pohyb obyvatel více (*UNFPA, 2006, s. 2*), lépe a mnohem rychleji než kdykoli předtím (*Robertson, 2004, s. 564*), a tak výrazně snižují vliv vzdálenosti mezi zdrojovými a cílovými destinacemi. Klesající ceny telefonních hovorů, zavedení faxu a e-mailu a stále klesající ceny mezinárodní dopravy vytvářejí migrantům možnosti být v kontaktu v reálném čase a v užším vztahu s jejich oblastmi původu lépe než kdy jindy, včetně možností častějších návštěv domova v případě potřeby nebo přerušení práce. Tím se také zmenšuje tlak na přestěhování celé rodiny do místa nové destinace. Mezinárodní migranti za této situace mohou získat to nejlepší z obou světů, především vysoké příjmy v oblastech s vysokými cenami, ale zároveň tyto příjmy mohou utratit v zemích s nízkými příjmy a s nízkými cenami. Migranti si tak mohou lépe udržet své kulturní hodnoty, rodinné vazby a jiné (*Hugo, 2003; srovnej Graham, 2000, s. 188*).

Současná éra globální migrace začala na konci druhé světové války, která vyvolala masivní vystěhování desítek milionů obyvatel. I když největší intenzitu migračních proudů stále zažívají rozvojové země mezi sebou, z pohledu problematiky vztahů mezinárodní migrace a rozvoje je nutné analyzovat především migrační proudy mezi ekonomicky rozvinutými regiony a rozvojovými regiony. Podle Masseyho a jeho kolegů (*Massey et al., 1997, s. 257*) se začínají tyto proudy masivně objevovat od konce 60. let minulého století, kdy přicházejí do západní Evropy, Austrálie a Severní Ameriky imigranti z Afriky, z Asie, z Karibiku a ze Středního východu a společnosti rozvinutých zemí se tak stávají multietnickými.¹⁰

Mezinárodní migrace ve světle čísel

Odhadovaný absolutní počet mezinárodních migrantů má stoupající tendenci od 60. let minulého století a mezi lety 1960 a 2005 se více než zdvojnásobil – ze 75,5 milionu na 190,6 milionu mezinárodních migrantů. Relativní nárůst počtu mezinárodních migrantů za stejné období vzhledem k celkové populaci Země je však mnohem skromnější – z 2,5 % na 3,0 % – a za poslední dvě desetiletí se tento poměr příliš nezměnil (viz tabulka Odha-

Odhadované počty mezinárodních migrantů ve světě a jejich procentuální podíl na celosvětové populaci (1960–2005)

Rok	Odhadované počty mezinárodních migrantů	Poměr mezinárodních migrantů na celosvětové populaci
1960	75 463 352	2,5 %
1965	78 443 933	2,4 %
1970	81 335 779	2,2 %
1975	86 789 304	2,1 %
1980	99 275 898	2,2 %
1985	111 013 230	2,3 %
1990	154 945 333	2,9 %
1995	165 080 235	2,9 %
2000	176 735 772	2,9 %
2005	190 633 564	3,0 %

Poznámka: Data v tabulce jsou vždy uvedena k 1. červenci příslušného roku a jsou výsledkem výpočtů a odhadů, vytvořených na základě použití různých metodologií (podrobnosti viz United Nations Population Division, 2005, konkrétně <http://esa.un.org/migration/index.asp?panel=4>).

Pramen: United Nations Population Division: Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat. New York: United Nations Population Division (UNPD), 2005, <http://esa.un.org/migration> (přístup: 17. 5. 2007).

dované počty mezinárodních migrantů ve světě a jejich procentuální podíl na celosvětové populaci).

Britský magazín *The Economist* však v roce 2002 upozornil na to, že reálný rozsah globální migrace zůstává stále neznámý (*International Organization for Migration, 2003, s. 27–28*). Tato skutečnost je způsobena tradičními problémy se spolehlivostí statistik, týkajících se migrace, a zesílena existencí jednak ilegální migrace a jednak významných migračních toků mezi rozvojovými zeměmi navzájem, kde jsou údaje o migraci zcela nedostatečné. Ve statistikách se rovněž neobjevují tzv. vnitřně přesídlení lidé (IDPs) a environmentální migranti. Samotná Mezinárodní organizace pro migraci (*International Organization for Migration, 2003, s. 27–28*) podotýká, že nejspolehlivější data pocházejí ze zpráv Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), jenomže ty se týkají pouze členských států této organizace.

V pořadí zemí s nejvyšším absolutním počtem mezinárodních imigrantů v rámci členských států OECD se dlouhodobě drží devět států – Spojené státy americké (USA), Spolková republika Německo (SRN), Francie, Kanada, Spojené království (UK), Španělsko, Austrálie, Itálie a Japonsko (seřazeno sestupně pro rok 2005, srovnej údaje s rokem 1960 v tabulce Odhadované počty mezinárodních migrantů ve vybraných zemích OECD a jejich poměr v národní populaci na s. 48).

Mezi lety 2000 a 2005 zaznamenaly všechny vedoucí imigrační země OECD nárůst počtu mezinárodních migrantů a jejich podílu v populaci s výjimkou Austrálie, která sice zaregistrovala velmi nízký nárůst počtu mezinárodních migrantů, ale zároveň i mírné snížení procentuálního podílu imigrantů vůči národní populaci v této zemi. Největšího absolutního i relativního nárůstu však dosáhlo Španělsko, kde se za uvedené období absolutní počet migrantů zvýšil z 1,6 milionu na 4,8 milionu (!!!) a relativní počet z 4,0 % na 11,1 %. Spojené státy americké zůstávají zemí s největším absolutním nárůstem počtu nových imi-

***Odhadované počty mezinárodních migrantů ve vybraných zemích OECD
a jejich poměr v národní populaci (v letech 1960, 1990 a 2005)***

Země	Odhadované počty mezinárodních migrantů (1960)	Poměr mezinárodních migrantů v národní populaci (1960)	Odhadované počty mezinárodních migrantů (1990)	Poměr mezinárodních migrantů v národní populaci (1990)	Odhadované počty mezinárodních migrantů (2005)	Poměr mezinárodních migrantů v národní populaci (2005)
Spojené státy americké	9 735 177	5,2 %	23 251 026	9,1 %	38 354 709	12,9 %
Spolková republika Německo	–	–	5 936 181	7,5 %	10 143 626	12,3 %
Francie	3 507 213	7,7 %	5 906 752	10,4 %	6 471 029	10,7 %
Kanada	2 766 304	15,4 %	4 318 805	15,6 %	6 105 722	18,9 %
Spojené království	1 661 889	3,2 %	3 753 370	6,6 %	5 408 118	9,1 %
Španělsko	237 230	0,8 %	765 585	1,9 %	4 790 074	11,1 %
Austrálie	1 701 475	16,6 %	3 983 881	23,6 %	4 097 204	20,3 %
Itálie	752 346	1,5 %	1 346 174	2,4 %	2 519 040	4,3 %
Japonsko	579 492	0,6 %	877 210	0,7 %	2 048 487	1,6 %

Pramen: United Nations Population Division: Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat. New York: United Nations Population Division (UNPD), 2005, <http://esa.un.org/migration> (přístup: 17. 5. 2007).

grantů (více než 3,5 milionu) v průběhu let 2000–2005, těsně následovány Španělskem (3,2 milionu). Největší nárůst v relativním počtu mezinárodních migrantů vůči národní populaci cílové země migrace zaznamenalo Španělsko o 6,1 % (ze 4,0 % na 11,1 %) a Itálie o 1,5 % (z 2,8 % na 4,3 %), (vlastní výpočty; data převzata z *United Nations Population Division, 2005*).

Ve skutečnosti to však nejsou země OECD, které mají největší nárůsty migrace v absolutních či relativních počtech. Jedním z nejcitovanějších příkladů v migrační literatuře jsou země Perského zálivu, tedy z regionu bohatého na produkci ropy i zemního plynu. Většina států v této oblasti má poměrně malou národní populaci a vyšší procentuální podíl mezinárodních migrantů. Stejně tak jako „ropný boom“ změnil ekonomiky jednotlivých zemí, došlo i ke změnám jejich populační struktury. Některé tyto státy mají dokonce více imigrantů než „vlastních“ občanů. Největší podíl mezinárodních migrantů na své populaci měl v roce 2005 Katar (78,3 %), následován (v sestupném pořadí) Spojenými arabskými emiráty (SAE, 71,4 %), Kuvajtem (62,1 %), Bahrajnem (40,7 %) a Saúdskou Arábií (s „pouhými“ 25,9 %). Je velmi zajímavé srovnat tyto údaje se statistikou z roku 1960, kde SAE měly procentuální podíl mezinárodních migrantů na své populaci ve výši 2,4 % (!) a Saúdská Arábie ve výši 1,6 %. Ovšem největší absolutní počet mezinárodních migrantů v roce 2005 byl zaznamenán v Saúdské Arábii (téměř 6,4 milionu) a v SAE (více než 3,2 milionu). Opět je velmi zajímavá konfrontace těchto údajů z mezidobí 1960 a 2005, především však v případě SAE, kde absolutní počet migrantů v roce 1960 byl 2194 (!!!), (podrobnosti viz tabulka Odhadované počty mezinárodních migrantů a jejich procentuální podíl na národní populaci vybraných států Perského zálivu).

Odhadované počty mezinárodních migrantů a jejich procentuální podíl na národní populaci vybraných států Perského zálivu (v letech 1960, 1990 a 2005)

Země	Odhadované počty mezinárodních migrantů (1960)	Poměr mezinárodních migrantů v národní populaci (1960)	Odhadované počty mezinárodních migrantů (1990)	Poměr mezinárodních migrantů v národní populaci (1990)	Odhadované počty mezinárodních migrantů (2005)	Poměr mezinárodních migrantů v národní populaci (2005)
Bahrajn	26 667	17,1 %	173 200	35,1 %	295 461	40,7 %
Kuvajt	90 630	32,6 %	1 551 316	72,4 %	1 668 991	62,1 %
Katar	14 400	32,0 %	369 816	79,1 %	636 751	78,3 %
Saúdská Arábie	63 389	1,6 %	4 743 010	29,0 %	6 360 730	25,9 %
Spojené arabské emiráty	2 194	2,4 %	1 330 324	71,2 %	3 211 749	71,4 %

Pramen: United Nations Population Division: Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat. New York: United Nations Population Division (UNPD), 2005, <http://esa.un.org/migration> (přístup: 17. 5. 2007).

I když se většina mezinárodních migrantů stále koncentruje v několika málo zemích, obecně vzrůstá migrace od konce 90. let minulého století z/v rámci Asie, především do Japonska, Austrálie, Kanady, Itálie a Francie. Tyto migrační proudy jsou tvořeny především čínskými a filipínskými migranty. V Evropě existují stabilní migrační proudy z Ruska a z Ukrajiny do západní Evropy, Polska a jižní Evropy. Tento migrační proud zahrnuje mnoho velmi kvalifikovaných profesionálů a studujících (*International Organization for Migration, 2003, s. 29*). Z tabulky Odhadované počty obyvatel a procentuální podíl mezinárodních migrantů na populaci ve vybraných letech (viz s. 50) lze poměrně dobře vyčíst závislost evropského populačního růstu na imigraci mezi roky 1990 a 2005, kdy kladné migrační saldo vyrovnalo v řadě zemí Evropy ztráty počtu obyvatel plynoucí ze záporného přirozeného přírůstku.

Podle údajů, publikovaných Populační divizí OSN (UNPD) v roce 2005, je Evropa kontinentem s největším počtem mezinárodních migrantů (více než 61,1 milionu), následována Asií (53,3 milionu), Severní Amerikou (44,5 milionu) a Afrikou (17,1 milionu). Ačkoliv absolutní počet asijských mezinárodních migrantů vzrostl z 28,5 milionu v roce 1960 na 53,3 milionu v roce 2005, asijský podíl na celosvětové mezinárodní migraci klesl z 37,7 % na 28,0 % za stejné časové období. Afrika také zaznamenala pokles podílu svých migrantů z 12,1 % v roce 1960 na 9,0 % v roce 2005, i když absolutní počet migrantů za období stoupl téměř dvakrát. V případě Latinské Ameriky a Karibiku šlo rovněž o pokles poměru jejich migrantů na celosvětové mezinárodní migraci z 8,0 % na 3,5 % za uvedené období, protože absolutní počet migrantů zůstal téměř konstantní. Obrovský nárůst migrace zaznamenala však Evropa, relativní počet migrantů se zvýšil dvakrát, z 18,9 % v roce 1960 na 33,6 % v roce 2005, ale absolutní počet se zvýšil téměř čtyřikrát (viz *tabulka Odhadované počty mezinárodních migrantů v makroregionech světa a jejich procentuální podíl na celkovém počtu migrantů světa na s. 50; srovnej s daty a komentářem vývoje za období 1970 a 2000 in: International Organization for Migration, 2003, s. 29*).

Rozvojové regiony v posledním období zaznamenávají rychlý pokles míry imigračního růstu, zatímco v ekonomicky rozvinutých zemích (kromě zemí bývalého Sovětského svazu) tato míra imigrace stále roste. Z 36 milionů nových migrantů v mezidobí 1990–2005

Odhadované počty obyvatel a procentuální podíl mezinárodních migrantů na populaci ve vybraných letech

Region	Počet obyvatel (1960, v milio- nech)	Podíl meziná- rodních migrantů na populaci (1960)	Počet obyvatel (1990, v milio- nech)	Podíl meziná- rodních migrantů na populaci (1990)	Počet obyvatel (2005, v milio- nech)	Podíl meziná- rodních migrantů na populaci (2005)
Afrika	285	3,2 %	629	2,6 %	898	1,9 %
Asie	1675	1,7 %	3118	1,6 %	3807	1,4 %
Evropa*	419	3,4 %	716	6,9 %	729	8,8 %
Latinská Amerika a Karibik	215	2,8 %	436	1,6 %	553	1,2 %
Severní Amerika	205	6,1 %	285	9,7 %	330	13,5 %
Oceánie	16	13,4 %	27	17,8 %	33	15,2 %
Svět	3019	2,5 %	5343	2,9 %	6354	3,0 %

* včetně Ruské federace.

Pramen: United Nations Population Division: Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat. New York: United Nations Population Division (UNPD), 2005, <http://esa.un.org/migration> (přístup: 17. 5. 2007); vlastní výpočty.

Odhadované počty mezinárodních migrantů v makroregionech světa a jejich procentuální podíl na celkovém počtu migrantů světa (v letech 1960, 1990 a 2005)

Region	1960 (v tisících osob)	Podíl na glo- bálním počtu migrantů (1960)	1990 (v tisících osob)	Podíl na glo- bálním počtu migrantů (1990)	2005 (v tisících osob)	Podíl na glo- bálním počtu migrantů (2005)
Afrika	9 134	12,1 %	16 351	10,6 %	17 069	9,0 %
Asie	28 478	37,7 %	49 888	32,2 %	53 291	28,0 %
Evropa*	14 245	18,9 %	49 381	31,9 %	64 115	33,6 %
Latinská Amerika a Karibik	6 018	8,0 %	6 978	4,5 %	6 631	3,5 %
Severní Amerika	12 513	16,6 %	27 597	17,8 %	44 493	23,3 %
Oceánie	2 134	2,8 %	4 750	3,1 %	5,034	2,6 %
Svět	75 463	100,0 %	154 945	100,0 %	190 634	100,0 %

* včetně Ruské federace.

Pramen: United Nations Population Division: Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat. New York: United Nations Population Division (UNPD), 2005, <http://esa.un.org/migration> (přístup: 17. 5. 2007).

jich 33 milionů skončilo v industrializovaných zemích. V současné době 75 % všech mezinárodních migrantů žije pouze v 28 státech a tři čtvrtiny všech nových migrantů mířily pouze do 17 zemí. Za stejné období poklesl počet imigrantů v 72 státech světa. Když shrneme předchozí údaje, zjistíme, že imigrace do ekonomicky rozvinutých zemí je koncentrována v relativně malém počtu zemí a tento trend i nadále pokračuje (UNFPA, 2006, s. 6–7).

Wybrané trendy a nové formy v globalizované migraci

Globalizační procesy za několik posledních desetiletí dokázaly sehrát významnou úlohu ve změně forem mezinárodní migrace. Za nejdůležitější bývá označováno posílení vlivu *pull* faktorů na stejnou rovinu, jako jsou *push* faktory. Migrační proudy už nejsou vyvolány pouze kombinací chudoby, demografických tlaků a jiných *push* faktorů, ale také *pull* faktory ve smyslu lákadel komfortu západních zemí známých z filmů a z televizních pořadů, zábavy a konzumního zboží na lokálních trzích. Migranti si tak mohou přát zvýšit kvalitu svého života nejen po jeho ekonomické stránce, ale též na jeho sociální a kulturní rovině (International Organization for Migration, 2003, s. 30).

Poměrně nově zkoumaným migračním fenoménem, který má pravděpodobně také spojitost s globálními procesy, je vzrůstající počet žen v proudech mezinárodní migrace. Ženy v současné době představují téměř jednu polovinu mezinárodních migrantů a dominují v migračních proudech směřujících do ekonomicky rozvinutých zemí. Zároveň však patří k nejzranitelnějším skupinám migrantů, především v oblasti porušování lidských práv (*podrobnosti viz UNFPA, 2006*). Ženy vstupují na globální pracovní trh v mnohem větším počtu, stále ve větším měřítku migrují samy a ve skutečnosti jsou často hlavním živitelem rodiny, kterou před tím opustily. Očekává se, že tento trend bude pokračovat i v dalších letech kvůli zvyšující se poptávce v industrializovaných zemích po pracovní síle v zaměstnáních, která tradičně vykonávají ženy: domácí práce, ošetrovatelský a pečovatelský servis, úklid, zábavný a sexuální obchod, stejně jako maloobchodní prodej a práce v továrnách. Tento nový trend v mezinárodní migraci má i své negativní dopady v zemích původu v podobě nárůstu rozvodů, ovdovění, bezdětnosti a samoty. Zároveň jsou zde však i pozitivní souvislosti spojené s tímto fenoménem, protože mnoho žen má díky své migraci lepší přístup ke vzdělání, k většímu povědomí o svých právech, k lepší možnosti si najít práci, a tak získat nové zkušenosti (Global Commission on International Migration, 2005, s. 14).

Migrace může být obecně považována za dobrovolnou nebo nucenou, ačkoli současné zkušenosti ukazují, že se často jedná o jejich propojení (UNFPA, 2006, s. 5–6). Například, kam bychom mohli zařadit chudobu v jejich mnoha podobách jako faktor vedoucí k migraci?

Vzrůstající vzájemná závislost mezi jednotlivými zeměmi, doplněná o jejich vzájemnou nerovnost, v budoucnosti pravděpodobně povede k dalšímu zesílení mezinárodní migrace. V celosvětové „honbě za znalostmi“ sahají vyspělé státy stále častěji do zásobárny vysoce mobilní pracovní síly. Pokud budou ekonomiky rozvinutých zemí pokračovat ve svém růstu, budou i nadále potřebovat více migrantů, především u práce, jež místní obyvatelé nejsou ochotni zastávat. Tato povolání jsou známa pod označením „čtyři D“: *dirty, difficult, demeaning and dangerous* – špinavé, těžké, ponižující a nebezpečné – a zahrnují uklízení odpadků, zemetání ulic, stavebnictví, těžbu surovin, sexuální obchod a jiné. Další podobné profese souvisejí se sezonními pracemi. Zároveň je tu však stále se zvyšující poptávka pro škále vysoce kvalifikovaných profesionálů v technologických, vědeckých, manažerských a administrativních pozicích (UNFPA, 2006, s. 6–7).

Za všeobecně rozšířený názor (především v oblasti poskytování rozvojové pomoci¹¹) je považován fakt, že většina migrantů pochází z nejhudších vrstev země původu (například Skeldon, 2002, s. 71). Výzkumy dokazují, že to není pravda. Kdybychom totiž připustili tuto hypotézu, museli bychom také uznat, že migranty zasílané prostředky ve formě remitencí jsou pak určeny bohatší neemigrující části populace. Ve skutečnosti emigranti ob-

vykle mají vyšší vzdělání než ti, kteří zůstávají v místě původu. Většina migrantů mířících do zemí OECD navštěvovala střední školu nebo i vyšší (*podrobnosti viz Carrington – De-tragiache, 1998*). Je to přirozené, protože většina migrantů s výjimkou migrace na krátkou vzdálenost (například lidé z Mexika do USA, Turci do Evropy) obecně potřebuje mít přístup k informacím a finance k tomu, aby mohli překročit hranice, a není podstatné zda legálně či ilegálně, což ti nejchudší z nejchudších nemají. Kromě toho si takové riziko ve většině případů nemohou dovolit. Ronald Skeldon (*Skeldon, 2002, s. 71*) dokonce uvádí, že v historii lidstva existuje jen jeden případ – Velký hladomor v Irsku v letech 1845–1850 –, kdy nejchudší obyvatelé země emigrovali do zahraničí, v tomto případě především do Severní Ameriky. Proto autor zdůrazňuje, že migranti obecně patří k novátorským a vzdělanějším členům dané populace (*Skeldon, 2002, s. 78*).

Existují však i další mýty, související s důsledky mezinárodní migrace. Ekonomicky rozvinuté státy se bojí, že velké imigrační vlny mohou erodovat kulturní hodnoty a podkopat národní bezpečnost. Rozvojové země se obávají *brain drain*, tedy úbytku a nedostatku kvalifikovaných odborníků, které nenahradí ani zasílané remittance a další pozitivní konsekvence mezinárodní migrace (*World Bank, 2003, s. 158; Mishra, 2006, s. 28–29*).

ROZVOJOVÉ ASPEKTY MEZINÁRODNÍ MIGRACE

Vztahy mezi mezinárodní migrací a rozvojem jsou obousměrné, přičemž předmětem diskuze jsou zejména čtyři základní témata. V neoklasické linii argumentace je mezinárodní migrace vnímána jako důsledek disparit mezi zdrojovými a cílovými zeměmi migrace. Takto je rozvoj přispívající k vyrovnání disparit chápán jako cesta k redukci mezinárodní migrace. Vývoj migračních toků mezi Evropou a USA patří k nejčastěji citovaným příkladům tohoto druhu. Nicméně celá situace není až tak jednoduchá, protože rozvoj současně vede k zásadní změně vnitřních podmínek dané země a z krátkodobého hlediska je pozorováno naopak zvýšení počtu mezinárodních migrantů (rozpad tradičních socioekonomických struktur, zvyšování informovanosti a finančních možností migrantů, demografická tranzice a další). Jev známý v odborné literatuře jako „migrační hrb“ (*migration hump*) představuje první ze základních témat vztahů migrace a rozvoje ve směru dopadů rozvoje na migraci.

Tři zbývající témata se zabývají dopady migrace na rozvoj. První téma se zabývá otázkou, kdo jsou migranti, odcházející ze země původu. V tomto směru může migrace snížit ekonomické, sociální či environmentální tenze, vznikající z přelidnění, nicméně v opačném směru je zmiňován selektivní charakter migrace ve vztahu k věku či ke vzdělání. Právě migrace kvalifikovaných osob je předmětem zájmu jedné z následujících podkapitol. Druhé téma si všímá chování migrantů v cílové zemi ve vztahu k ochotě podpořit rozvoj země původu prostřednictvím zaslání prostředků finanční či jiné povahy, pro něž se vžil obecný název remittance. Remittance mohou poskytnout prostředky, nezbytné k stimulaci rozvoje prostřednictvím investic či zvýšené agregátní poptávky, zároveň však odborná literatura varuje před hrozbami, spojenými s alokací remitencí na okázalou spotřebu bez významnějších rozvojových dopadů a s časovým odkládáním žádoucích strukturálních změn. Remittance jsou blíže rozebírány v dalších podkapitolách. Třetí téma se věnuje otázce, kdo jsou migranti, kteří se vrací do země původu a jak přispívají k jejímu rozvoji. Takto se opět vynořuje otázka, týkající se charakteristik vracejících se migrantů, zejména ve vztahu ke znalostem, získaným během pobytu v zahraničí.

Remittance

Stále větší pozornost v migračních a rozvojových studiích je věnována významu remitencí jako nástroje rozvoje. Problematikou se zabývá celá řada odborných studií (*v českém kontextu například výběrový přehled tématu in: Stojanov – Novosák – Opiniانو – Gemenne – Siwek, 2007*) a většina z nich považuje remittance nebo mezinárodní migraci obecně za účinný nástroj pro rozvoj ekonomicky chudých zemí, především jejich venkovských oblastí (*viz například Taylor, 1992, s. 187*). Co jsou to však remittance?

Jednoduše řečeno, remitence jsou transferem peněz nebo zboží od migrantů, kteří pobývají v zahraničí. V rámci poněkud složitějšího vymezení pojmu remitence Mezinárodní měnový fond (MMF) uvádí ve svých statistikách tři typy remitencí, přičemž obecnou tendencí v odborné literatuře je používat pojem remitence ve smyslu první kategorie (*Gammeltoft, 2002, s. 191 a 193; Ghosh, 2006, s. 11*):

- *remitence pracovníků (workers remittances)* – pocházejí od pracovníků, kteří zůstávají v zahraničí rok nebo déle;
- *zaměstnanecké kompenzace (compensation of employees)* – transakce, pocházející od osob, které zůstávají v zahraničí méně než jeden rok;
- *migrační transfery (migrants' transfers)* – transfery zboží a financí, související s přeshraniční migrací.

Další možné dělení remitencí nabízí As van Doorn (*citováno dle De Bruyn – Wets, 2006, s. 7*): v podobě mezinárodních nebo vnitrostátních remitencí; individuálních nebo kolektivních remitencí; formálních nebo neformálních remitencí; remitencí naturálních, v hotovosti nebo jinak finančních. Dalším způsobem rozlišování mezi jednotlivými typy remitencí je rozlišení na základě typu zasílatele a příjemce remitencí. Na základě toho Jorgen Carling (*Carling, 2005, s. 12–13*) identifikuje sedm různých forem remitencí:

- 1) *Osobní vklady nebo investice* – jde o peněžní transfery určené pro vlastní použití (investiční činnost, spotřebu, obchodní rozvoj, výstavbu domova, zakoupení půdy, úspory a další). Migrant si sami určují využití těchto remitencí.
- 2) *Transfery v rámci rodiny* – jde o transfery prostředků rodinným příslušníkům nebo přátelům do země původu a ve většině zemí jsou to nejdůležitější toky remitencí. Často jde o pravidelně zasílané prostředky (měsíčně či při příležitosti svátků, náboženských slavností a podobně). Tyto remitence slouží k zabezpečení základních potřeb, spotřeby, vzdělání, zdravotní péče. O využití těchto zdrojů rozhodují jejich příjemci.
- 3) *Charitativní dary* – jsou to dary určené pro charitativní účely, kostely, mešity a další chrámy.
- 4) *Kolektivní investice směřující do rozvoje* – nejčastěji jde o transfery prostředků pocházejících od organizací migrantů, které by měly směřovat do rozvoje komunity v zemích původu.
- 5) *Daně a odvody* – jde o povinné odvody vládním/veřejným institucím, jako jsou školy či nemocnice, z důvodu zajištění vzdělání či zdravotnické péče pro členy rodiny a přátele v zemích původu. Zároveň se sem započítávají dobrovolné transfery remitencí a zaplacené daně od emigrantů.
- 6) + 7) *Důchody a transfery sloužící k sociálnímu zabezpečení* (často jde o jejich kombinaci) – počítají se sem regulérní transfery od bývalých zaměstnavatelů, penzijních fondů a vlád zemí (destinací), kde byl migrant zaměstnán.

Způsob využití a motiv k zasílání remitencí využila Catalina Amuedo-Dorantesová a její kolektiv (*Amuedo-Dorantes – Bansak – Pozo, 2005, s. 38–39*) k vymezení pěti základních skupin remitencí:

- remitence, související s altruistickým chováním vůči rodinám, které zůstaly v zemi původu;
- remitence, určené k dorovnání spotřeby u rodiny a sloužící k diverzifikaci příjmů a rizik;
- remitence, sloužící k úsporám a ke splnění specifických cílů, jako je postavení domu nebo začátek podnikání;
- remitence ve smyslu pojišťovacího nástroje ze strany migranta k uchování rodinných vazeb, a to v případě, pokud v nové destinaci něco funguje špatně;
- remitence, sloužící k zaplacení dluhů, vzniklých rozhodnutím migrovat.

Remitence v peněžní formě jsou zasílány prostřednictvím velkého množství různých transferencech (převodních) mechanismů. Podle Iserna a kolektivu (*citováno dle De Bruyn – Wets, 2006, s. 9*) se formální systémy zasílání remitencí skládají ze tří hlavních bloků:

- 1) Instituce, která provádí transfery remitencí – například banky, agentury specializující se na peněžní transfery, poštovní banky, úvěrové společnosti.

- 2) Mechanismy, které umožní převod z jednoho místa do druhého – například šeky a bankovní směny, peněžní poukázky, žirové šeky a elektronické převodní mechanismy, jako je SWIFT.
- 3) Spolupráce se zákazníkem, jejímž prostřednictvím jsou soustředěny a/nebo vyplaceny peníze v hotovosti příjemci – například pokladní automaty (ATM), pevné a mobilní telefony a internet.

Tom de Bruyn a Johan Wets (*De Bruyn – Wets, 2006, s. 10–11*) a Jorgen Carling (*Carling, 2005, s. 20–29*) se zmiňují o sedmi metodách převodu remitencí:

- 1) *elektronický převod peněz v hotovosti,*
- 2) *elektronický převod peněz z jednoho konta na jiné konto,*
- 3) *převod peněz pomocí elektronických (čipových) karet,*
- 4) *převod peněz na základě dokumentů vyrobených z papíru (například šeky, bankovní směny, peněžní poukázky),*
- 5) *neformální převodní systém peněz (Informal value transfer systems – IVTS),¹²*
- 6) *osobní kurýři,*
- 7) *remittance v naturáliích.*

Příjemci remitencí

Stejně tak jako mnoho jiných záležitostí, týkajících se migrace, remittance jsou velmi špatně měřitelné. I když zde existují jisté odhady rozsahu zasílaných remitencí, je nutné zdůraznit, že se ve většině případů týkají prostředků zasílaných pouze oficiálními kanály (*Skeldon, 2002*). Přitom na základě výzkumů (*citovaných in: Puri – Ritzema, 2001, s. 8; viz tabulka Příklady rozpočtových položek započtených do ODA bez přímého nebo dominantního efektu na rozvoj ekonomicky chudých zemí na s. 64*), které proběhly převážně v 80. letech minulého století, se odhaduje, že v některých ekonomikách tvoří remittance zasílané neformálními kanály 8–85 % celkového proudu oficiálních remitencí (*srovnej Ghosh, 2006, s. 15*). Tyto finance nejsou zahrnuty ve statistikách vypovídajících o množství zasílaných prostředků, pokud to není explicitně uvedeno. Z pohledu ekonomického rozložení přílivu remitencí jsou právě ekonomiky rozvojových zemí jejich dominantním příjemcem. Za posledních sedm let jsou největším příjemcem remitencí ekonomiky země se středním příjmem a naopak nejmenším příjemcem jsou ekonomiky zemí s nízkými příjmy (podrobněji viz tabulka Rozdělení remitencí pracovníků, zaměstnanecských kompenzací a migračních transferů podle dělení zemí dle jejich příjmů v letech 2001–2006). Tento poměr se za posledních sedm let nezměnil.

Rozdělení remitencí pracovníků, zaměstnanecských kompenzací a migračních transferů podle dělení zemí dle jejich příjmů v letech 2001–2006 (v miliardách USD)

Typy zemí	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Nízký příjem	21,793	25,888	32,040	38,929	39,666	45,829	54,296
Střední příjem	62,714	69,636	83,763	104,478	121,082	142,940	153,232
Všechny rozvojové země ^a	84,507	95,524	115,803	143,407	160,747	188,769	207,528
Vysoký příjem ^b	46,996	51,218	53,658	60,826	69,089	70,917	73,398
Svět	131,502	146,742	169,461	204,233	229,836	259,686	280,926

^a součet zemí s nízkým a středním příjmem.

^b členské i nečlenské státy OECD (součet).

Pramen: World Bank: Remittances dataset. World Bank staff estimates based on the International Monetary Fund's Balance of Payments Statistics Yearbook 2006, updated on September 2007, <http://go.worldbank.org/QOWEWD6TA0> (přístup: 17. 9. 2007); vlastní výpočty.

Geografické rozdělení přílivu remitencí za posledních sedm let ukazuje absolutně nejhorší postavení subsaharské Afriky a naopak dlouhodobě nejlepší postavení Latinské Ameriky s Karibikem a východní Asie s Pacifikem (podrobněji viz tabulka Rozdělení remitencí pracovníků, zaměstnaneckých kompenzací a migračních transferů podle jednotlivých regionů v letech 2001–2006). Přitom výrazné změny v blízké budoucnosti nemůžeme očekávat.

Rozdělení remitencí pracovníků, zaměstnaneckých kompenzací a migračních transferů podle jednotlivých regionů v letech 2001–2006 (v miliardách USD)

Region	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Východní Asie a Pacifik	16,682	20,105	29,481	35,316	38,812	45,028	47,542
Evropa a Střední Asie	13,083	12,714	14,032	16,746	21,307	29,651	32,419
Latinská Amerika a Karibik	19,987	24,229	27,918	34,771	41,248	48,119	53,264
Střední východ a severní Afrika	12,920	14,674	15,242	20,375	23,051	24,020	25,162
Jižní Asie	17,212	19,173	24,137	30,366	28,694	33,188	39,886
Subsaharská Afrika	4,623	4,629	4,993	5,833	7,636	8,763	9,256
Svět	131,502	146,742	169,461	204,233	229,836	259,686	280,926

Pramen: World Bank: Remittances dataset. World Bank staff estimates based on the International Monetary Fund's Balance of Payments Statistics Yearbook 2006, updated on September 2007, <http://go.worldbank.org/QOWEWD6TA0> (přístup: 17. 9. 2007).

Podle údajů Světové banky mezi pět největších příjemců oficiálních remitencí v absolutních číslech v roce 2006 patřily ekonomiky Indie (25,7 miliardy USD), Mexika (24,7 miliardy USD) a Číny (22,5 miliardy USD). Filipíny a Francie zaostávaly za výše zmíněnými zeměmi zhruba o 10 miliard USD (viz tabulka Největší příjemci remitencí v roce 2006). Indie a Mexiko patří k těm státům, které dlouhodobě zabírají první dvě pozice mezi příjemci remitencí v absolutních číslech. Obě země jsou také známy svými početnými menšinami za hranicemi svých domovských zemí s poměrně dlouhou historií. Zatímco

Největší příjemci remitencí v roce 2006 (v miliardách USD)

Země	Remittance
Indie	25,7
Mexiko	24,7
Čína	22,5
Filipíny	14,9
Francie	12,6

Pramen: World Bank: Remittances dataset. World Bank staff estimates based on the International Monetary Fund's Balance of Payments Statistics Yearbook 2006, updated on September 2007, <http://go.worldbank.org/QOWEWD6TA0> (přístup: 17. 9. 2007).

Mexiko „maximálně“ využívá geografické blízkosti pracovního trhu USA, obyvatelé Indie mají situaci o poznání složitější. Nejbližším ekonomicky bohatým regionem je oblast Perského zálivu a kromě toho využívají své kontakty na svou bývalou koloniální velmoc – Spojené království.

Na uvedených číslech je poměrně zajímavé srovnání s některými regiony. Tak například ekonomika samotné Indie obdržela větší množství oficiálních remitencí než všechny země regionu Střední východ a severní Afrika dohromady (25,2 miliardy USD). A Filipíny získaly více oficiálních remitencí (14,9 miliardy USD) než dohromady všechny státy patřící podle OSN do kategorie nejméně rozvinuté země (*Least Development Countries – LDCs*), což bylo 13,2 miliardy USD¹³ (*data viz World Bank, 2007 c*).

Při přepočtu výše *remitencí na jednoho obyvatele* byla v roce 2002 největším příjemcem ekonomika ostrovní Jamajky se 432 USD na jednoho obyvatele, následovaná další ekonomikou ostrovní země Barbados (372 USD), Jordánskem (371 USD), Portugalskem (317 USD) a Salvadorem (302 USD), (*Carling, 2005, s. 10*). Z uvedeného výčtu zemí je patrné, že se jedná o země s nižším počtem obyvatel, popřípadě dokonce o malé ostrovní státy, u nichž i menší skupiny emigrantů mohou hrát zásadní roli v ekonomickém rozvoji země.¹⁴

Největším příjemcem *remitencí v poměru k národnímu hrubému domácímu produktu (HDP)* v roce 2006 byla ekonomika Moldavska, kde tyto finanční zdroje tvořily více než 38 % hrubého domácího produktu. Moldavská ekonomika byla následována ekonomikou ostrovního státu Tonga (s 30,9 procentuálním podílem na HDP), dále Guyanou (21,6 %), další ostrovní zemí Haiti (21,2 %) a Libanem (20,7 %), (viz tabulka Největší příjemci remitencí v poměru k HDP jednotlivých zemí v roce 2006). Takto remitence významným způsobem ovlivňují ekonomiky těchto zemí. I v tomto případě jde, pokud se týká rozlohy i počtu obyvatel, o menší státy.

Největší příjemci remitencí v poměru k HDP jednotlivých zemí v roce 2006

Země	Remitence
Moldavsko	38,2 %
Tonga	30,9 %
Guyana	21,6 %
Haiti	21,2 %
Libanon	20,7 %

Pramen: World Bank: Remittances dataset. World Bank staff estimates based on the International Monetary Fund's Balance of Payments Statistics Yearbook 2006, updated on September 2007, <http://go.worldbank.org/QOWEWD6TA0> (přístup: 17. 9. 2007).

Mezinárodní měnový fond¹⁵ (*International Monetary Fund, 2005, s. 72*) uvádí největší průměrné příjemce remitencí v poměru na HDP za léta 1990–2003 mezi rozvojovými zeměmi v pořadí (sestupně): Lesotho (39,52 %), Tonga (24,40 %), Libanon (23,94 %), Samoa (21,35 %) a Jordánsko (19,88 %). V podstatě jde o země s nízkým příjmem, o ostrovní státy nebo obecně o malé ekonomiky. Mezinárodní měnový fond zjistil, že ve 24 národních ekonomikách remitence za uvedené období překročily pět procent jejich hrubého domácího produktu (*International Monetary Fund, 2005, s. 71*).

Zdroje remitencí

Tradičně největším globálním poskytovatelem remitencí je pracovní trh Spojených států amerických, které v letech 2004–2006 ročně registrovaly odliv financí kolem 40 mi-

liard USD s pomalu stoupajícím trendem (*World Bank, 2007 c*). Za rok 2006 šlo o částku 42,8 miliardy USD. S velkým odstupem byla ve stejném roce druhým největším poskytovatelem remitencí ekonomika Saúdské Arábie (14,3 miliardy USD), následována Švýcarskem (13,9 miliardy USD), Spolkovou republikou Německo (12,3 miliardy USD) a Ruskou federací (11,4 miliardy USD), (viz tabulka Největší poskytovatelé oficiálních remitencí v roce 2006 na této straně).

Za zmínku stojí poměrně rychlý nárůst odlivu remitencí právě z pracovních trhů Ruska a Španělska (aktuálně na 6. místě). Ruská ekonomika zaznamenala od roku 2001 téměř raketový nástup u tohoto fenoménu, kdy v tomto roce bylo odesláno ve formě remitencí „jen“ 1,8 miliardy USD, ale o pět let později to už bylo 11,4 miliardy USD. Přitom ještě v roce 2005 šlo cca o 7 miliard USD (!!!). Španělsko zažilo o něco méně rychlý a hlavně pozvolnější nárůst v zasílání remitencí ze svého pracovního trhu, v roce 2001 šlo o 2,5 miliardy USD, ale v roce 2006 už to bylo 11 miliard USD. Zatímco pro Rusko je možné za tímto vývojem hledat zvyšující se ceny přírodních zdrojů, především ropy a zemního plynu, které umožňují vyšší ekonomický růst, spojený s poptávkou po pracovní imigraci ze zemí bývalého Sovětského svazu, popřípadě i z dalších zemí (z Mongolska, z Číny¹⁶), tak v případě Španělska pravděpodobně jde o masivní nárůst imigrace do této země z Afriky a z Latinské Ameriky, jak již bylo konstatováno výše (viz tabulka Odhadované počty mezinárodních migrantů ve vybraných zemích OECD a jejich poměr v národní populaci na s. 48). V této souvislosti je zajímavé poukázat na situaci v České republice, z jejíhož pracovního trhu v roce 2006 bylo oficiálně odesláno 2,6 miliardy USD ve formě remitencí, a tak zaujala 19. místo v globálním žebříčku ekonomik, u nichž dochází k významným transferům oficiálních remitencí. Česká ekonomika tak zaznamenala poměrně výrazný vývoj za poslední období, protože v roce 2001 bylo z ní odesláno „jen“ 718 milionů USD¹⁷ (*data převzata z World Bank, 2007 c*).

Největší poskytovatelé oficiálních remitencí v roce 2006 (v miliardách USD)

Země	Remittance
Spojené státy americké	42,8
Saúdská Arábie	14,3
Švýcarsko	13,9
Spolková republika Německo	12,3
Ruská federace	11,4

Pramen: World Bank: Remittances dataset. World Bank staff estimates based on the International Monetary Fund's Balance of Payments Statistics Yearbook 2006, updated on September 2007, <http://go.worldbank.org/QOWEWD6TA0> (přístup: 17. 9. 2007).

Největší odliv financí v poměru množství remitencí k HDP zaznamenaly v roce 2006 opět poměrně malé státy co do počtu obyvatel i rozlohy. Na prvním místě to bylo Lucembursko (20,6 %), následováno Libanem (16,9 %) a ostrovními státy Bahrajnem (9,9 %), Maledivami (9,1 %) a ostrovem Tonga (7,5 %), (*World Bank, 2007 c*). V této souvislosti je právě zajímavý příklad Libanonu, kde remittance hrají velmi významnou roli v místní ekonomice. Libanonská ekonomika je významným příjemcem remitencí ve vztahu k HDP (20,7 %; viz tabulka Největší příjemci remitencí v poměru k HDP jednotlivých zemí v roce 2006 na s. 56), ale i jejich poskytovatelem (zmiňovaných 16,9 %).

Problematika neformálních (neregistrovaných, neoficiálních) remitencí¹⁸

Literatura, zabývající se problematikou transportu neformálních (neregistrovaných) remitencí obecně, rozlišuje dva základní druhy těchto prostředků (Puri – Ritzema, 2001, s. 7):

- 1) věci osobně dovezené migrujícími pracovníky (například zboží dovezené migranty, kteří se vrací domů);
- 2) úspory přivezené při návratu domů (například úspory ve formě hotovosti nebo cestovních šeků následně převedených na domácí měnu v místních bankách).

Tyto neformální (neregistrované) formy transportu remitencí jsou využívány především migranty s nízkými zdroji. Jak již bylo řečeno výše, výzkumy uskutečněné mezi migranty z vybraných zemí ukázaly, že tyto formy tvořily u vybraných zemí v průběhu 80. let a začátkem 90. let minulého století rozpětí 8–85 % celkových remitencí pracovníků (Puri – Ritzema, 2001, s. 8; srovnej Ghosh, 2006, s. 15; podrobnosti viz tabulka Podíl neregistrovaných remitencí na celkovém objemu remitencí, popřípadě El Qorchi – Maimbo – Wilson, 2003, s. 58) a 5–70 % u vybraných zemí pro rok 2000.

**Podíl neregistrovaných remitencí na celkovém objemu remitencí
(vybrané cílové země pro remitence)**

Země	Odhadované období	Odhad
Bangladéš	1981–1986	20 %
Korea	1980–1985	8 %
Indie (Kerala)	1983	40 %
Egypt	1985–1986	33 %
Filipíny	1982; 1990	50–55 %
Pákistán	1986	43 %
Srí Lanka	1980–1985	13 %
Súdán	1984	85 %
Tonga	1992–1993	43 %
Thajsko	1977–1986	18 %

Pramen: Puri, Shivani – Ritzema, Tineke: Migrant Worker Remittances, Micro-finance and the Informal Economy: Prospects and Issues. Working Paper, No. 21. Geneva: Social Finance Programme, International Labour Office, 2001, s. 8.

Příčin pro přenos/převod remitencí neformálními způsoby je celá řada. Kromě různých restrikcí a formálních překážek ze strany států (zdanění, kontrola bankovních účtů a další), často jde o snahu ušetřit za převod/zaslání peněz přes různé finanční společnosti. I když poplatky za tyto převody financí klesají na základě zvyšující se konkurence a nových technologických řešení (International Monetary Fund, 2005, s. 83 na příkladu zasílání remitencí z USA; srovnej Ghosh, 2006, s. 15), jedná se stále o jisté náklady, kterým je možné se za určitých okolností vyhnout (například fyzický převoz peněz v případě návratu domů nebo někoho známého). Podle zprávy Mezinárodního měnového fondu (International Monetary Fund, 2005, Figure 2.5.) se náklady na převody oficiálních remitencí nejčastěji pohybují v rozmezí 7–15 % ze zasílané (zkoumané) částky 200 USD z USA do různých zemí všech kontinentů.

Mezi další důvody využívání neformálních způsobů transferů remitencí můžeme zařadit nedostupnost finančních institucí v cílových oblastech (nejčastěji na venkově), lepší výměnný kurz na černém trhu (srovnej Puri – Ritzema, 2001, s. 9; Carling, 2005, s. 20),

v některých případech větší rychlost (mezi velkými městy 6–12 hodin, běžně 24 hodin), cenu (rozmezí 2–5 % mezi hlavními mezinárodními centry) a pohodlnost, přizpůsobivost (vysoká schopnost adaptovat se na krizové domácí prostředí typu válek, občanských nepokojů, ekonomických blokády, domácí zvláštnosti), kulturní konvence (jazyková bariéra, neznalost prostředí, solidarita mezi migranty, víra ve „svě“ lidi, „soukmenovce“) a možnost anonymity (El Qorchi – Maimbo – Wilson, 2003, s. 15–17). Významnou roli hraje také právní postavení migranta v cílové zemi. Ilegální imigranti budou z pochopitelných důvodů více inklinovat právě k těmto způsobům transakcí. Celkově se tyto podmínky a možnosti liší stát od státu, stejně jako politiky jednotlivých vlád v rámci jedné země vůči tomuto fenoménu.

Jednotně lze vysvětlovat nárůst množství zasílaných neregistrovaných remitencí u těch států, které prodělávají ekonomickou (Zimbabwe) či politickou (Pákistán) krizi, popřípadě jejich kombinaci. Po jistém uklidnění se množství takto zasílaných remitencí snižuje (například Alžírsko, Salvador, Guatemala, Indie, Bangladéš, Srí Lanka). Ale samozřejmě existují výjimky (například Filipíny, Súdán, Indonésie), kde zmíněné obecné trendy nelze plně aplikovat.

Následující údaje v tabulce Odhad procentuálního podílu neregistrovaných remitencí, založený na ekonometrickém modelování ukazují odhady vývoje poměru remitencí proudících neformálními mechanismy do ekonomik vybraných zdrojových zemí migrace. Na těchto údajích je patrný mimo jiné vývoj v uvolnění restrikcí u mezinárodních finančních toků u většiny zemí. Největšího pokroku ve snížení neregistrovaných remitencí tak zaznamenaly ekonomiky zemí Bangladéše, Guatemaly a Tanzanie.

***Odhad procentuálního podílu neregistrovaných remitencí,
založený na ekonometrickém modelování
(vybrané cílové země pro remittance za období 1985–2000)***

Země	1985	1990	1995	2000
Alžírsko	80	80	64	23
Súdán	70	70	30	11
Tanzanie	70	70	11	11
Zimbabwe	33	20	11	70
Ekvádor	70	27	10	10
Salvador	80	26	21	20
Guatemala	70	25	10	10
Filipíny	5	8	10	5
Indonésie	20	20	21	21
Indie	25	22	12	10
Bangladéš	80	80	21	20
Srí Lanka	27	29	20	20
Pákistán	40	41	41	50
Írán	70	70	70	70
Turecko	10	10	11	11

Pramen: El Qorchi, Mohammed – Maimbo, Samuel Munzele – Wilson, John F.: Informal Funds Transfer Systems: An Analysis of the Informal Hawala System. Washington: The International Monetary Fund – The World Bank, 2003, s. 58; srovnej Carling, Jorgen: Migration Remittances and Development Cooperation. Oslo: International Peace Research Institute, 2005, s. 21.

Remittance a jejich rozvojový potenciál

Předchozí statistiky jasně ilustrují zvyšující se úlohu remitencí v ekonomikách rozvojových zemí. Jaké jsou však vztahy mezi remitencemi, rozvojem a chudobou v oblastech původu migrace? Remittance přirozeně přispívají ke zvýšení prosperity jejich příjemců s určitým rozvojovým dopadem na místní úrovni prostřednictvím klasických multiplikačních efektů, i když jsou „jen“ určeny na spotřebu. Kromě toho remittance používané na novou výstavbu infrastruktury, škol, komunitních center, domů a podobně zlepšují nebo modernizují místní ekonomické aktivity nebo umožňují vznik nových malých podnikatelských subjektů. Ty tak mohou být tím progresivním impulzem, který umožní nastartovat či udržet místní nebo regionální rozvoj. Zároveň však remittance mohou odsunout nutné strukturální reformy a způsobit nebo zvýšit závislost místních obyvatel a ekonomiky na remitencích (*Gammeltoft, 2002*).

Na národní úrovni je význam dopadu remitencí na rozvoj spojen s jejich pozicí v celé ekonomice. Například v Lesotho za období 1995–1999 remittance tvořily více než třetinu národního HDP (*Gammeltoft, 2002, s. 190*). Podobně v indickém státě Kerala, kde příjem z remitencí v letech 1999–2000 byl odhadován více než na 3 miliardy USD. Remittance tvořily 23 % HDP tohoto státu a převyšovaly i výdaje místní vlády o 13 %. Především migrace do států západní Asie (zejména do států bohatých na ropu ležících v Perském zálivu) se podílejí na přirozeném snížení nárůstu populace, na snížení úrovně nezaměstnanosti a také na snížení rozsahu chudoby v zemích původu o 12 % (*Skeldon, 2005, s. 2–3*).

V podobných případech představují remittance důležitý doplněk kapitálových zdrojů, a tak značně přispívají k makroekonomické stabilitě země, ovšem jsou zde i hrozby, vznikající na základě krátkodobých kapitálových změn. Remittance mohou být také předmětem zdanění, i když tento proces je vždy doprovázen korupcí a úsilím uniknout do neformálního prostředí. Když se zdanění a další restriktivní vládní opatření vůči transferu remitencí ukázaly být ve většině případů jako neefektivní,¹⁹ začaly být podporovány spíše proaktivní přístupy k podpoře toku těchto finančních zdrojů (*Brown, 2006, s. 66*).

Růst a rozvojový potenciál remitencí mohou být limitovány nedostatky místního trhu, jakým je například špatný nebo neexistující úvěrový trh na venkově, který neumožňuje vypůjčit si peníze na základě ručení remitencemi, popřípadě dát remittance do zástavy. Takový neefektivní trh je pak překážkou pro soustředění úspor z domácností, pocházejících z remitencí, na investice (*Katseli – Lucas – Xenogiani, 2006, s. 26–27*). Dopad remitencí na rozvoj je závislý na jejich nepřerušovaném toku a na jednoduchosti jejich transferu. Pro mnoho domácností jsou remittance nejdůležitějším zdrojem příjmů a mohou být silně postiženy, pokud tyto toky náhle poklesnou (*Mutume, 2005, s. 12*), v horším případě až dokonce spadnout pod hranici chudoby. Zároveň však Danièle Jolyová (*Joly, 2005, s. 35*) upozorňuje na možnost vzniku syndromu závislosti na zasílaných remitencích a Edward J. Taylor (*Taylor, 1992, s. 200–201*) na základě měření příjmů mexických farmářů v 80. letech a svých následných výpočtů ukazuje nejednoznačnost dopadu těchto vnějších zdrojů na zvýšení jejich příjmů.

Z odstavců a kapitol uvedených výše vyplývají spíše pozitivní konsekvence remitencí ve vztahu k rozvoji. Jaké jsou však souvislosti remitencí ve vztahu k chudobě? Výsledky analytické studie pracovníků Světové banky (*Adams – Page, 2005*), založené na makroekonomické komparaci dat z 71 rozvojových zemí, ukazují, že mezinárodní migrace a remittance významně snižují úroveň a hloubku chudoby v rozvojových zemích. Podle jejich výpočtů 10procentní nárůst míry mezinárodních migrantů v populaci zdrojové země vede v průměru ke snížení míry populace žijící s příjmem menším než 1 USD²⁰ na den o 2,1 %. Podobně nárůst množství oficiálních remitencí v přepočtu na jednoho obyvatele o 10 % vede v průměru ke snížení míry obyvatel žijících v chudobě o 3,5 % (*Adams – Page, 2005, s. 1660*).²¹

Autoři studie však poznamenávají, že výsledky mohou být zkresleny množstvím neformálních (neregistrovaných) remitencí, kdy především chudí lidé ze zemí, nacházejících se v blízkosti cílových regionů mezinárodní migrace, mají tendenci využívat neformální ka-

nály pro zasilání prostředků. Proto pro úplné a kompletní vyhodnocení dopadu remitencí (oficiálních i neoficiálních) na chudobu v rozvojových regionech je nutné zajistit přesnější data, která budou obsahovat právě i dostupné informace o neformálních remitencích (Adams – Page, 2005, s. 1660).

Přesto Ronald Skeldon (Skeldon, 2005, s. 2–3) upozorňuje na to, že remittance nemohou být vnímány jako univerzální všelék na zmírnění chudoby. Důvodem je i to, že relativně málo lidí migruje přes mezinárodní hranice, a když se už tito lidé rozhodnou stát mezinárodními migranty, často pocházejí z menšího množství oblastí v dané zemi. Proto podle Skeldona názoru mezinárodní migrace nemůže být rozhodujícím faktorem v procesu snížení chudoby na národní úrovni. Vzhledem k tomu, že na světě je mnohem více vnitřních migrantů, větší důraz na vztahy mezi migrací a chudobou by měl být věnován právě tomuto fenoménu a vlivu proudění remitencí na venkov pocházejících právě od vnitřních migrantů. Například nedávná zpráva čínského Ministerstva zemědělství upozorňuje na to, že až 40 % průměrného příjmu zemědělce v této zemi může pocházet z remitencí proudících na venkov z měst. Je tedy velmi pravděpodobné, že vnitřní migrace a z ní pocházející remittance budou mít významný podíl na rychlém snižování chudoby v Číně za poslední období (Skeldon, 2005, s. 2–3).

Migrace, remittance a rozvojová pomoc

Již víme, že remittance zasílané migranty zpět do zemí původu mají významný dopad na snižování chudoby (Skeldon, 2005, s. 2). Důvody nebývalého zájmu o tento „nový“ nástroj v „boji proti chudobě“ jsou různé, ale k těm nejzákladnějším patří snižování poskytování oficiální rozvojové pomoci (ODA) v jejím poměru vůči hrubému národnímu důchodu (HND, *Gross National Income – GDI*) v předcházejících desetiletích a především neefektivnost poskytování této pomoci. Mezi další důvody můžeme zařadit zvyšující se objem prostředků zasílaných formou remitencí do zdrojových zemí migrace a předpoklad jejího efektivnějšího zacílení, než je tomu u oficiální rozvojové pomoci.

Přes problémy, spojené s přesností údajů o remitencích, ukazují existující statistiky, že množství prostředků zaslanych migranty oficiálními kanály do rozvojových zemí významně přesahuje částky vynakládané na ODA a úspěšně kopíruje navyšování přímých zahraničních investic (*net FDI inflows*) do rozvojových zemí (viz tabulka Srovnání výše oficiální rozvojové pomoci, čistých přímých zahraničních investic a remitencí proudících do rozvojových zemí na s. 62). Například Ernesto López-Córdova (López-Córdova, 2005, s. 219–220) tvrdí, že remittance, které proudily do regionu Latinské Ameriky a Karibiku v roce 2004, překonaly v součtu přímé zahraniční investice (PZI) i oficiální rozvojovou pomoc. Podobné údaje uvádí i zpráva Světové banky z roku 2007 (World Bank, 2007 a, s. 43) pro Filipíny, kdy remittance za rok 2005 i 2006 překonaly PZI více než pětkrát. Zpráva Eurostatu pak již explicitně hovoří o mezinárodní migraci jako o „*nástroji pro rozvoj prostřednictvím remitencí a investic i do lidského kapitálu u navrátilivších se migrantů*“ (Schoorl et al., 2000, s. XV).

Kromě toho Michele Wuckerová (Wucker, 2004, s. 37) a Ernesto López-Córdova (López-Córdova, 2005, s. 218) upozorňují na vyšší stabilitu přísunu remitencí, včetně období ekonomické recese ve zdrojových zemích, kdy právě remittance slouží ke snížení negativních dopadů ekonomických krizí. Někteří autoři (například Aldaba, citováno dle De La Paz, 2007, s. 3) zastávají názor, že obrovské navýšení remitencí za poslední desetiletí umožnilo Filipínám se rychle vzpamatovat z dopadů asijské finanční krize v letech 1997–1998. K tomu je třeba přičíst fakt zvyšujících se cen ropy za posledních pět let, které rozvojové země (bez větších těžitelných ložisek ropy) byly schopny hradit právě ze vzrůstajícího přísunu remitencí (příklad Filipín viz World Bank, 2007 a, s. 43).

Stuart S. Brown (Brown, 2006, s. 56) zdůrazňuje důležitost remitencí ve vztahu k naplnění *Rozvojových cílů tisíciletí* (MDGs), především v oblasti zmírňování chudoby. Podle něho je nepravděpodobné, že by tradiční nástroje, jako je ODA, mohly být dostatečným prostředkem k dosažení těchto globálních cílů.²² Remittance by tak podle Brownova ná-

Srovnání výše oficiální rozvojové pomoci, čistých přímých zahraničních investic a remitencí proudících do rozvojových zemí (v miliardách USD)

Rok	Oficiální rozvojová pomoc ^a	Poměr ODA/HND ^d	Přímé zahraniční investice	Remittance ^e
2001	53,6	0,22	171,0	95,5
2002	61,5	0,23	157,1	115,8
2003	72,5	0,25	160,0	143,4
2004	83,2	0,26	217,8	160,7
2005	110,0 ^b	0,33	280,8	188,8
2006	105,2 ^c	0,30	324,7	207,5
Celkem (2001–2006)	486,0^{b, c}	–	1311,4	911,8

^a celková čistá ODA členů i nečlenů (Development Assistance Committee/Organization for Economic Cooperation and Development – DAC/OECD).

^b bez započtení ODA Saúdské Arábie za rok 2005.

^c předběžný odhad čisté ODA bez započtení arabských agentur v roce 2006.

^d poměr oficiální rozvojové pomoci a hrubého národního důchodu.

^e oficiální remitence, zaměstnanecké kompenzace a migrační transfery.

Pramen: OECD: Statistical Annex of the 2006 Development Co-operation Report. Paris: Organization for Economic and Co-operation and Development (OECD), 19 January 2007, www.oecd.org/dac/stats/dac/dcrannex (přístup: 8. 7. 2007); OECD: Development aid from OECD countries fell 5.1% in 2006. Paris: Organization for Economic and Co-operation and Development (OECD), 3 April 2007, http://www.oecd.org/document/17/0,3343,en_2649_33721_38341265_1_1_1_1,00.html (přístup: 7. 7. 2007); World Bank: Global Development Finance 2007. The Globalization of Corporate Finance in Developing Countries. Washington, D.C.: The World Bank, 2007, s. 37; vlastní výpočty.

zoru mohly představovat velmi významný doplněk ODA. A protože již dnes víme, že jsou cíle nebo úkoly, popřípadě regiony (například subsaharská Afrika), u nichž evidentně k naplnění záměrů MDGs nedojde (v českém kontextu například Stojanov, 2007), nemůžeme se divit tomu, že na vědeckých fórech začínají pronikat hlasy o tzv. Plánu B pro MDGs (například Pritchett, 2003), který by preferoval remitence ve smyslu přirozeného proudu financí z ekonomicky bohatých do ekonomicky chudých regionů. Dokonce Hein de Haas (De Haas, 2005, s. 4) hovoří o špatných řešeních (a o jednom z tradičních migračních mýtů), když se programy rozvojové pomoci soustřeďují na strategii „zůstaň doma“. Paradoxně několik studií prokázalo, že ekonomický růst související s liberalizací obchodu (například smlouvy o Severoamerické zóně volného obchodu /North American Free Trade Area – NAFTA/ nebo asociační dohody zemí severní Afriky a Středního východu s Evropskou unií /EU/) vyvolal dočasnou (krátkodobou až střednědobou) migraci. Přeneseně lze podle de Haaseho předpokládat podobný efekt i u úspěšného úsilí ve snižování chudoby v zemích s nízkými příjmy, jakými jsou například země subsaharské Afriky nebo jižní Asie.

Mezi jedny z nejsledovanějších nástrojů/cílů (podle kontextu, výkladu a organizace) mezi představiteli rozvojových studií patří navyšování oficiální rozvojové pomoci pro boj s chudobou. I když ponecháme stranou problematiku efektivity ODA, stále zůstává mnoho pochybností kolem tohoto nástroje na zvýšení rozvoje ekonomicky chudých zemí. V roce 2005 došlo k navýšení rozvojové pomoci překračující částku 110 miliard USD, především z důvodů odpuštění velkých dluhů Nigérie a Iráku a velké pomoci poskytnuté zemím kolem Indického oceánu v důsledku katastrofy tsunami (srovnej The Millennium Development Goals Report, 2007, s. 28). V následujícím roce se částka mírně snížila²³

(*OECD, 2007 a*), i když v reálných cenách bude zaznamenán poprvé pokles od roku 1997 (*The Millennium Development Goals Report, 2007, s. 28*). Tudíž až do roku 2005 byly rozpočty určené na ODA každoročně navyšovány, ale od následujícího roku lze spíše očekávat jejich stagnaci, popřípadě mírný pokles, a to na rozdíl od remitencí, které i nadále stoupají a od roku 2001 zaznamenaly téměř dvojnásobný nárůst (viz tabulka Rozdělení remitencí pracovníků, zaměstnaneckých kompenzací a migračních transferů podle dělení zemí dle jejich příjmů v letech 2001–2006 na s. 54). Pokud však členské státy OECD a EU dodrží své závazky, tak by v roce 2010 oficiální rozvojová pomoc měla dosáhnout částky kolem 130 miliard USD a poměr ODA/HND by měl dosáhnout 0,36 % (*OECD, 2007 a*). Připomeňme jen známý fakt, že OSN už od 70. let minulého století doporučuje výši tohoto poměru minimálně na úrovni 0,7 %, což se zatím zemím OECD dohromady nikdy nepodařilo (srovnej vývoj od začátku století v tabulce Rozdělení remitencí pracovníků, zaměstnaneckých kompenzací a migračních transferů podle dělení zemí dle jejich příjmů v letech 2001–2006 na s. 54).

Když i nadále zůstaneme u problematiky objemu rozvojové pomoci a srovnáme ji s objemem přímých zahraničních investic a oficiálních remitencí, můžeme zjistit u některých států zajímavé charakteristiky (viz následující tabulka Srovnání výše toků oficiální rozvojové pomoci, oficiální pomoci, přímých zahraničních investic a remitencí u vybraných států). U Nikaraguy je patrná její ekonomická a sociální závislost na ODA a nízké míře PZI a remitencí na rozdíl od Guatemaly, která naopak profituje především z remitencí (a to ještě nebereme v úvahu jejich neregistrovanou složku). Podobně jako Nikaragua jsou na tom africké země Mali a Etiopie. Jinak je tomu v případě Nigérie, která namísto rozvojo-

***Srovnání výše toků oficiální rozvojové pomoci, oficiální pomoci,²⁴
přímých zahraničních investic a remitencí u vybraných států
(průměrné roční hodnoty za období 1992–2001)***

Země	Množství (v milionech USD)				Index (ODA a OA = 100)		
	Oficiální rozvojová pomoc a oficiální pomoc	Přímé zahraniční investice	Remittance ^a	Součet ^b	Oficiální rozvojová pomoc a oficiální pomoc	Přímé zahraniční investice	Remittance ^a
Guatemala	231	205	388	824	100	89	168
Nikaragua	634	132	156	922	100	21	25
Etiopie	870	83	38^c	991	100	10	4^c
Mali	411	53	97	561	100	13	24
Nigérie	207	1250	993	2450	100	604	480
Bangladéš	1305	91	1383	2779	100	7	106
Čína	2579	35787	928	39294	100	1388	36
Indonésie	1585	1018	750	3353	100	64	47
Pákistán	1036	520	1383	2939	100	50	134

^a remitence pracovníků.

^b součet oficiální rozvojové pomoci, oficiální pomoci, přímých zahraničních investic a remitencí.

^c údaje jen za tři roky.

Pramen: Carling, Jorgen (2005): Migration Remittances and Development Cooperation. Oslo: International Peace Research Institute, 2005, s. 63; vlastní výpočty.

vé pomoci profituje především ze zahraničních investic do svého ropného průmyslu a remitencí. Bangladéš a Pákistán zcela jasně ukazují převahu remitencí na vlastním rozvoji a to je nutné ještě brát v úvahu odhady množství neformálních remitencí, které v případě Bangladéše v roce 2000 dosahovaly 20 % množství formálních remitencí, respektive 50 % v případě Pákistánu ve stejném roce (viz tabulka Srovnání výše toků oficiální rozvojové pomoci, oficiální pomoci, přímých zahraničních investic a remitencí u vybraných států na s. 63). To znamená, že v Bangladéši remittance tvoří mnohem více než jen pouhý součet PZI a ODA a v případě Pákistánu můžeme hovořit o téměř jeden a půl násobku zmiňovaného součtu ve prospěch mezinárodních remitencí.

Srovnání rozvojových dopadů prostředků poskytnutých rozvojovým zemím v rámci ODA a zasílaných remitencí má ještě další významný faktor, a tím je efektivnost použití daných financí. V případě remitencí je situace mnohem jednodušší, protože jejich celková výše zhruba vyjadřuje množství prostředků použitých v rámci rozvoje dané domácnosti, komunity, regionu nebo země.²⁵ Ovšem v případě rozvojové pomoci tato čísla nejsou vůbec průkazná.

Pokud vyloučíme oddlužení z celkové částky poskytované v rámci ODA, je i tak světová pomoc za rok 2006 stále menší o 1,8 % ve srovnání s rokem 2005 (*The Millennium Development Goals Report, 2007, s. 28*). Ovšem za poslední dva roky sílí kritika navyšování rozvojové pomoci tím, že věřitelé (rozvinuté země) odpustí dluhy, které nejenže dlužník (rozvojové země) není schopen dlouhodobě splácet, ale které v mnoha případech byly již dávno splaceny v jejich původní výši.²⁶ Důvodem je skutečnost, že nejde o faktickou pomoc deklarovaného rozsahu (pokud tedy vůbec jde o nějakou pomoc), protože dlužník zpravidla splácí pouze minimální částku, popřípadě dluhy nesplácí vůbec (*podrobnosti pro pohledávky České republiky u rozvojových zemí viz Stojanov, 2006*). To nás přivádí

Příklady rozpočtových položek započtených do ODA bez přímého nebo dominantního efektu na rozvoj ekonomicky chudých zemí

Rozpočtová položka započítávaná do ODA
Náklady (národních) rozvojových agentur, ministerstev a jiných organizací na vlastní činnost.
Náklady mezinárodních agentur a organizací na vlastní činnost, expertizy a jiné.
Režijní, administrativní a další náklady realizátorů projektů bilaterální a trilaterální spolupráce.
Oddlužení (jeho velká část), především v případech nemožnosti zaplacení pohledávek.
Vázaná pomoc (situace, kdy se příjemce ODA musí zavázat, že ji odebere ze země dárce pomoci, nebo dokonce z určitého jeho hospodářského sektoru), která je především řešením domácích hospodářských potíží, popřípadě některých ekonomických odvětví donátora pomoci.
Pomoc uprchlíkům a žadatelům o azyl v příjmových zemích (bez přímého efektu na rozvoj zemí původu).
Náklady na rozvojové vzdělávání, výzkum, expertizy a další „domácí“ projekty (platby a další finanční prostředky zůstávají v rozvinutých zemích).
Nové půjčky (problematické, zejména pokud kryjí předešlé půjčky) a především musejí být vráceny s určitým úrokem, tudíž je vlastně otázkou, zda jde o skutečnou pomoc nebo o výhodný obchod.
Stipendia (především za předpokladu, že se většina absolventů nevrací do zemí původu, jak dokazují některé odhady).

k základní otázce: Jaká částka určená na skutečnou pomoc nakonec zůstane z celé ODA, odečteme-li další podobné položky, které tvoří rozvojovou pomoc?

Kromě již zmíněného oddlužení je možné si všimnout i mnoha dalších příkladů rozpočtových položek započítávaných do ODA, které nemohou mít žádný přímý a ani nepřímý pozitivní dopad na rozvoj. Velmi významnou složkou každé rozvojové agentury (ministerstva, střediska) nebo realizátora rozvojového projektu jsou náklady na vlastní činnost a s tím spojenou administrativu, vybavení, cestovní náklady a podobně. Jeden z autorů této práce může na základě rozhovorů s několika pracovníky v této oblasti v zahraničí potvrdit, že není výjimkou, když tyto „nerozvojové“ prostředky údajně dosahují 50–60 % z celkové částky určené na poskytování národní ODA. Je otázkou, zda by tyto náklady měly být započítávány do ODA, když jejich příjemci jsou převážně lidé z rozvinutých zemí. Podobně můžeme nahlížet i na další položky uvedené v tabulce na straně 64.

Strukturu ODA je možné si přiblížit na příkladu české rozvojové pomoci poskytnuté v roce 2005²⁷ (viz tabulka Struktura příspěvků ČR v rámci ODA pro rok 2005 a zůstatků po odečtu neefektivních nebo problematických položek), kde téměř polovinu rozpočtu tvoří povinná část odvodů České republiky (ČR) do fondů Evropské unie. Druhou největší část tvoří prostředky vydávané na rozvojové projekty v cílových zemích (13,1 %), na pomoc uprchlíkům na našem území (7,6 %) a na oddlužení rozvojových zemí (7,6 %).

Struktura příspěvků ČR v rámci ODA pro rok 2005 a zůstatků po odečtu neefektivních nebo problematických položek

Příspěvek	Částka (v milionech CZK)	Podíl (v procentech)	Zůstatek po odečtu neefektivních položek (v milionech CZK)
Rozvojové projekty	395	13,1	276,5 ^a
Stipendia	100	3,3	0,0
Transformační spolupráce	14	0,5	14,0
Multilaterální projekty	26	0,9	18,2 ^a
Humanitární pomoc	104	3,4	0,0 ^b
Pomoc uprchlíkům	231	7,6	0,0
Oddlužení	230	7,6	0,0
Rekonstrukce a obnova (Irák, jihovýchodní Asie)	109	3,6	109,0
Administrativní náklady na rozvojovou pomoc	73	2,4	0,0
Podíl členského příspěvku ČR do EU	1478	48,9	1034,6
Platby do OSN a jejích agentur	175	5,8	122,5
Platby do mezinárodních finančních organizací	87	2,9	60,9
CELKEM	3022	100	1635,7

^a odečet 30 % odhadovaných jako kumulované režijní a administrativní náklady.

^b odečteno proto, že humanitární pomoc principiálně neslouží jako nástroj rozvoje.

Pramen: Zahraniční rozvojová spolupráce České republiky. Memorandum pro OECD/DAC. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky (MZV), 2. 10. 2006, s. 22, <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=24571>

Po odečtení zmíněných položek z tabulky Struktura příspěvků ČR v rámci ODA pro rok 2005 a zůstatků po odečtu neefektivních nebo problematických položek a podílu 30 % z položek na rozvojové projekty, členského příspěvku do EU a plateb do mezinárodních organizací, OSN a jejich agentur (jako odhadované administrativní a režijní náklady těchto institucí a případných realizátorů projektů zadaných ze strany těchto institucí) a humanitární pomoci²⁸ by v případě české ODA za rok 2005 zůstala částka 1635,7 milionu CZK. To odpovídá poměru 54,1 % vůči původně deklarované částce 3022 milionů CZK.

Zjednodušený modelový příklad ODA České republiky (který není možné jednoduše vztáhnout na všechny poskytovatele ODA ve světě²⁹) ukazuje, že téměř polovina deklarované pomoci je využita bez primárního nebo dominantního pozitivního efektu na rozvoj ekonomicky chudých zemí. Ve srovnání s náklady na zasilání remitencí, nejčastěji ve výši 7–15 % z celkové částky³⁰ (*International Monetary Fund, 2005, Figure 2.5.*), jde o významný rozdíl.

Další významný rozdíl mezi remitencemi a rozvojovou pomocí můžeme hledat ve spolehlivosti v jejich „tocích“, to znamená který z těchto zdrojů je spolehlivější a stálý. Vzhledem k dlouhodobému nedodržování závazků ze strany většiny členských států OECD vůči rozvojovým zemím v oblasti navýšování poměru ODA vůči národnímu HND (0,7 %), popřípadě i snižování absolutní hodnoty ODA v průběhu 90. let minulého století, je možné se domnívat, že remitence jsou spolehlivějším zdrojem pro rozvoj.³¹ Dilip Ratha (*Ratha, 2003, s. 160*) dokonce uvádí, že remitence jsou stabilnějším příjmem pro rozvojové země než pohyby kapitálu (*capital flows*), (*srovnej World Bank, 2003, s. 158, Figure 7.1.*). Na výše zmíněném příkladu Filipín (*Aldaba, citováno dle De La Paz, 2007, s. 3*) je možné dokumentovat pozitivní roli remitencí při snižování negativních sociálních dopadů velkých ekonomických krizí.

Zároveň je však třeba vzít v úvahu skutečnost, že remitence zasilané první generací migrantů, především jejich velikost a pravidelnost, se mohou lišit od remitencí zasilaných dalšími generacemi. Nicméně, tento problém do jisté míry řeší teorie cirkulační migrace a koncept transnacionálních sociálních prostorů.

Je však nutné připustit možné významné vnější ekonomické či politické (například zmíněný vojenský konflikt v Perském zálivu) změny, které mohou mít dramatický vliv na stabilitu proudění remitencí. Podobnou situaci popisuje zpráva Mezinárodního měnového fondu (*International Monetary Fund, 2005, s. 82*), kdy rychlý pokles pracovních příležitostí v těžbařském sektoru v Jižní Africe vedl ke snížení míry remitencí k HDP sousedního státu Lesotha z více než 50 % v letech 1991–1992 na méně než 20 % v letech 2003–2004. Tento příklad dokazuje, že opačný extrém, tedy závislost národních ekonomik na remitencích, není správnou rozvojovou strategií. V podstatě však jde o výjimečné události ve srovnání s poměrně snadnými³² změnami „rozvojového“ kurzu jednotlivých národních vlád v rozvinutých zemích. Dokladem budiž informace ze stejné zprávy Mezinárodního měnového fondu (*International Monetary Fund, 2005, s. 82*) o tom, že stoupající ceny ropy nemají žádný významný dopad na průměrné množství remitencí.

Remitence migrantů vůči ODA ze strany zahraničních partnerů mají výhodu nejen v tom, že jich většina může být využita přímo na rozvoj (bez započtení vedlejších nákladů), ale také kvůli předpokladu efektivnějšího zacílení těchto financí ze strany domácích obyvatel, kteří sami nejlépe vědí, jak mohou (musejí) peníze utratit nebo kam je mohou investovat, popřípadě jaký rozvoj sami chtějí. Rozvojová pomoc (nebo lépe spolupráce) by tak mohla sloužit jako doplňující mechanismus těchto snah, popřípadě jako dodavatel nejmodernějších environmentálních technologií a postupů.

Migrace, brain drain a brain gain

Investice do lidského kapitálu jsou v ekonomických teoriích považovány za významnou cestu k akceleraci ekonomického růstu bez ohledu na stupeň rozvoje země. Vlastní investice jsou však vždy spojeny s hrozbou „zmizení“ jejich nositelů. V případě rozvojových

zemí může být hrozba odchodu kvalifikovaných osob,³³ všeobecně známá pod označením odliv mozků (*brain drain*), velmi vážná vzhledem k relativně omezenému lidskému kapitálu a dlouhé době nezbytné k nabytí znalostí. Není proto překvapivé, že zejména od 60. let 20. století rychle rostoucí počet kvalifikovaných migrantů z rozvojových zemí zažehl poměrně intenzivní diskuzi na téma *brain drain* (Carrington – Detragiache, 1999, s. 163). Ačkoliv od počátků vlastní diskuze uplynulo již téměř pět desetiletí, zůstala řada otázek nezodpovězena s ohledem na nedostatek spolehlivých dat k testování hypotéz o dopadech migrace kvalifikovaných osob na zdrojové i příjmové země. Přes všechny tyto problémy poskytla jedna z posledních publikací k tématu *brain drain* (Özden – Schiff, 2006) poměrně podrobný přehled údajů vztažených k migraci kvalifikovaných osob, včetně zohlednění prostorové dimenze. Na základě analýzy údajů o populaci migrantů v zemích OECD uvádí Frédéric Docquier a Abdeslam Marfouk (Docquier – Marfouk, 2006) v jedné z kapitol své knihy následující závěry:

1) *Zvýšení absolutních i relativních hodnot migrace kvalifikovaných osob mezi roky 1990 a 2000.*

Frédéric Docquier a Abdeslam Marfouk (Docquier – Marfouk, 2006, s. 167–168) odhadují, že se mezi roky 1990 a 2000 zvýšil celkový počet kvalifikovaných migrantů o 800 000 osob za rok a celkový podíl kvalifikovaných osob na celkové populaci migrantů z 29,8 % v roce 1990 na 34,6 % v roce 2000. Podobně se hodnota světového migračního poměru³⁴ kvalifikovaných osob zvýšila z 5,0 % v roce 1990 na 5,4 % v roce 2000 s vyššími hodnotami pro země mimo OECD (7,2 % v roce 2000) než pro vlastní země OECD (4,0 % v roce 2000).

2) *Podíl zastoupení vzdělaných osob na populaci migrantů je mnohem vyšší ve srovnání se vzdělaností strukturou celé populace obyvatel.*

Frédéric Docquier a Abdeslam Marfouk (Docquier – Marfouk, 2006, s. 168) uvádějí, že na celosvětové úrovni byl v roce 2000 podíl vzdělaných osob na populaci migrantů 34,6 %, což je mnohem více než 11,3 % světové pracovní síly s terciárním vzděláním. Toto zjištění je v souladu se závěry zmiňovanými Williamem J. Carringtonem a Enricou Detragiacheovou (Carrington – Detragiache, 1999, s. 165–166), kteří rovněž popisují rozdíly ve vzdělanostní struktuře populace migrantů v USA vzhledem ke zdrojovým zemím. V tomto směru více než 75 % indických imigrantů bylo řazeno do kategorie kvalifikovaný ve srovnání s 53 % Korejců a jen 13 % Mexičanů ve srovnání se 42 % pro Jamajku. Celkově tak vzniká poměrně komplexní obraz ovlivněný celou řadou faktorů.

3) *Z hlediska cílových zemí vykazuje migrace kvalifikovaných osob vysoký stupeň prostorové koncentrace.*

Frédéric Docquier a Abdeslam Marfouk (Docquier – Marfouk, 2006, s. 168) uvádějí, že na přelomu století žilo kolem 90 % kvalifikovaných migrantů v zemích OECD – v USA cca 50 %, v Kanadě asi 13 %, v Austrálii zhruba 8 %, ve Spojeném království asi 6 %, v Německu cca 5 % a ve Francii 4 %. Vedle zemí OECD patří k významným cílovým destinacím migrace kvalifikovaných osob země Perského zálivu (Bahrajn, Kuvajt, Omán, Katar, Saúdská Arábie a Spojené arabské emiráty), Jihoafrická republika, Malajsie, Hongkong, Singapur a Tchaj-wan.

Teoretická diskuze dopadů migrace kvalifikovaných osob na cílové i zdrojové země přilákala poměrně širokou pozornost, přičemž je možné zaznamenat několik posunů v argumentaci. V tradičním pohledu si zdrojové země stěžují na ztrátu lidského kapitálu a investic do vzdělání, a proto je migrace kvalifikovaných osob považována za negativní jev pro rozvoj zdrojové země, a to zejména tehdy, je-li vzdělání migrantů financováno z veřejných prostředků (Docquier – Marfouk, 2006, s. 151). Na základě této argumentace volají zdrojové země po protekcionistickém přístupu k redukci a kompenzaci ztrát z *brain drain* (například podíl na zdanění příjmu migranta v cizině). Není překvapivé, že ekonomicky rozvinuté země jako hlavní cílové destinace kvalifikované migrace sledují jinou linii úvah. Konkrétně tvrdí, že vzdělaní pracovníci nemohou adekvátně využít své schopnosti v zemi

původu, a proto z globální perspektivy dochází ke zvýšení efektivnosti alokace lidského kapitálu. Námítky vztažené k nerovnému rozložení zisků a ztrát mezi zdrojové a cílové země jsou odmítány tvrzením, že migrace vzdělaných osob může snížit makroekonomické hodnoty jako průměrný příjem či HDP, ale individuální příjem zůstává stejný. K tomu je však nutné dodat, že tato argumentace ze strany ekonomicky rozvinutých zemí nevyvrací zmínované ztráty rozvojových zemí způsobené ztrátou investic do lidského kapitálu, především do veřejného vzdělání, popřípadě do zdravotnictví nebo do jiného sociálního systému. Podle Annie Vinokurové (*Vinokur, 2006, s. 12*) však tyto ztráty z veřejných nákladů mohou být kompenzovány remitencemi, zpětnou migrací a vytvářejícími se obchodními sítěmi.

Vlastní diskuze byla následně doplněna o řadu dalších prvků, jako je zaměnitelnost různých typů kapitálů, nedokonalost trhu a zejména role externalit a vnitřního růstu (*Vinokur, 2006, s. 11–12*). Investice do lidského kapitálu přinášejí výhody nejen pro samotného držitele vzdělání, ale i pro celou společnost v podobě pozitivních externalit: vyšší výkonnosti ekonomiky, zlepšení kulturního klimatu společnosti. Právě pozitivní externality jsou v současnosti považovány za jeden z hlavních motorů stabilního ekonomického růstu a rozvoje (*Kambhampati, 2004, s. 62–63*). Nicméně Maurice Schiff (*Schiff, 2006, s. 213*) uvádí, že pro spuštění takového motoru je potřeba určité kritické, tedy minimální hodnoty lidského kapitálu. V tomto směru může migrace vzdělaných osob dále posílit agregovanou hodnotu lidského kapitálu v cílových zemích a naopak snížit tuto masu ve zdrojových zemích. Takto mohou být zdrojové země chyceny v negativních zpětných vazbách chudoby, což nás vrací k úvahám o protekcionismu a o redistribuci zisků a ztrát. Nicméně, nová argumentace v tomto směru přidává další kamínek do mozaiky tvrzením, že samotná emigrace může spustit spontánní tvorbu lidského kapitálu na základě očekávání, která plynou z potenciálních zisků z migrace vzdělaných osob. Tato očekávání motivují více lidí ke vzdělání, a protože ne všichni z nich migrují, může celkově tvorba znalostí převážit její ztrátu. Takto se odliv mozků (*brain drain*) mění v získávání mozků (*brain gain*) s pozitivními dopady na zdrojovou i cílovou zemi.

Oded Stark, Christian Helmenstein a Alexia Prskawetz (*Stark – Helmenstein – Prskawetz, 1997*) se ve své studii zabývali analýzou úpadku nebo formování lidského kapitálu v ekonomikách, které jsou mezinárodní migraci otevřené nebo uzavřené. Z jejich závěrů vyplývá, že proces *brain gain* může nastat bez toho, abychom argumentovali navýšením lidského kapitálu díky novým znalostem (kvalifikaci) migrantů, kteří se vrátili zpět do země původu a jež získali během pobytu v zahraničí. Předpokládaná migrace totiž příznivě upravuje stimuly u pracovní síly z ekonomicky chudých zemí investovat do formování lidského kapitálu. To by podle názoru autorů měli politici vzít v úvahu, než začnou vytvářet překážky pro migrace (*Stark – Helmenstein – Prskawetz, 1997, s. 233*). Podobně Michel Beine, Frédéric Docquier a Hillel Rapoport (*Beine – Docquier – Rapoport, 2001, s. 277*) ukazují, že průměrná úroveň lidského kapitálu je vyšší v ekonomikách otevřených migracím než u ekonomik bez možností migrovat.

I když Maurice Schiff (*Schiff, 2006, s. 220*) varuje před zveličováním významu myšlenky *brain gain* mimo jiné s ohledem na nejistotu spojenou s využitím kvalifikace v zahraničí (podřadná práce migrantů vzhledem k jejich kvalifikaci), tento argument nemá příliš velkou oporu v reálné praxi, kdy si migranti sami dokáží „spočítat“ vlastní užitek a ztrátu, přicházející z procesu migrace, často už v procesu rozhodování, zda migrovat či nikoli.³⁵ V úvahu je však nutné vzít větší zranitelnost zemí s malou populací (například malé ostrovní státy), kde je tvorba lidského kapitálu přirozeně omezena. Pokud z těchto zemí odchází větší míra kvalifikovaných pracovníků, než je daná země schopna kapacitně pokrýt, může jít o významnou ekonomickou ztrátu bez ohledu na jiné přínosy takové migrace. Podobně je možné argumentovat v případě emigrace lidí z vybraných profesí (neschopnost dané společnosti pokrýt jejich odliv).

Uváděné vysoké počty kvalifikovaných migrantů pracujících v zahraničí bez uvedení patričního kontextu (*v českém prostředí například Hönsch, 2006*) nemají však téměř žád-

nou vypovídací hodnotu o *brain drain*, protože z těchto údajů není patrné, kde migranti tuto kvalifikaci získali, z jakých finančních zdrojů, a ani to, zda by ji mohli ve své zemi původu dostatečně (či vůbec) využít.

Annie Vinokurová (*Vinokur, 2006, s. 13*) rozšiřuje diskuzi tvrzením, že se výše uvedená argumentace stává v současném globalizovaném světě zastaralou. Základním stavebním kamenem pro její tvrzení je rostoucí mobilita kapitálu, kdy národní státy již nejsou schopny zcela kontrolovat tok kapitálu a naopak jsou nuceny si vzájemně konkurovat v boji o jeho alokaci. Takto se mění prostorová distribuce pracovních míst i povaha migrace kvalifikovaných osob. Současně existence nabídky kvalifikované pracovní síly v rozvojových zemích, která je vždy ochotná být „zneužita“ k migraci, přidává druhý stavební kámen. Na základě těchto předpokladů pak Vinokurová (*Vinokur, 2006, s. 14*) zdůrazňuje dva aspekty migrace kvalifikovaných osob:

- 1) První aspekt úvah je spojen s prostorovou koncentrací kapitálově intenzivních pracovních míst bez výrazných bariér k přemístění. Pokud je to v zájmu globálního kapitálu, mohou být tato pracovní místa přemístěna z ekonomicky vyspělých do rozvojových zemí, které nabízejí adekvátní podmínky, jako je moderní komunikační systém a zásobárna levné kvalifikované pracovní síly. Původně byla podobná strategie připisována velkým nadnárodním společnostem při relokaci standardizované masové produkce do zemí s dostatečnou nabídkou levné nekvalifikované pracovní síly. Nicméně – jak zdůrazňuje Anna Lee Saxenianová (*Saxenian, 2005, s. 45*) – umožnil rozvoj dopravy a technologií spolu se změnami vlastní povahy produkce (zejména fragmentace výrobního procesu) aplikovat tuto strategii rovněž na přesun znalostně náročnějších odvětví do rozvojového světa. Jeden z nejtypičtějších příkladů tohoto druhu představuje Bangalore v Indii. Kvalifikovaní migranti hrají vesměs zásadní roli při přesunu vlastních odvětví, a to díky svým manažerským a technologickým schopnostem, znalosti kulturního i lingvistického prostředí země původu a síti kontaktů ve zdrojové zemi. Tak jsou překonány hlavní nevýhody rozvojových zemí, konkrétně přístup k novým technologiím a vzdálenost od trhů vyspělých zemí. Schopnost vzdělaných migrantů tvořit partnerství napříč různorodými kulturními prostředními přináší nový prvek do ekonomiky rozvojových zemí. Celkově vzniká nadějný typ rozvoje, který Saxenianová (*Saxenian, 2005, s. 50*) označuje místo odlivu mozků (*brain drain*) cirkulací mozků (*brain circulation*).
- 2) Druhý aspekt úvah je spojen s ekonomickými aktivitami náročnými na pracovní sílu, které jsou úzce spojeny s danou lokalitou. Nejtypičtějším příkladem tohoto typu jsou sociální či zdravotní služby, přičemž je potřeba zdůraznit klesající schopnost národních států tyto služby poskytovat. Využití kvalifikované pracovní síly z rozvojových zemí představuje jednu z možností, jak tento problém řešit. V těchto případech je pochopitelně malá pravděpodobnost, že by se vyvinul model cirkulace mozků (*brain circulation*). Nicméně s ohledem na stále se rozšiřující poptávku se řada rozvojových zemí rozhodla využít výhod odchodu kvalifikované pracovní síly aktivní podporou vzdělávání v tomto směru. Jeden z příkladů představují zdravotní sestry na Filipínách (*například Martin – Abella – Kuptsch, 2006, s. 72*). Zde soukromé školy nabízejí vzdělávání zaměřené na rozvoj schopností pro práci v zahraničí, zejména v USA. Vzdělání probíhá proto v anglickém jazyce a zkoušky jsou standardizovány podle vzorů Spojených států amerických. Současně jsou nabízeny půjčky na financování vzdělání, které jsou následně spláceny například prostřednictvím remitencí v případě nalezení pracovního uplatnění v USA. Další soukromé firmy aktivně vyhledávají pracovní příležitosti v zahraničí a veřejný sektor plní kontrolní roli.

* * *

Předchozí kapitoly článku jasně ukázaly, že mezinárodní migrace nabízí zajímavé možnosti jak stimulovat rozvoj ekonomicky chudých zemí. Nicméně vztahy mezi oběma té-

maty jsou všechno možné, jen ne přímočaré. Existuje hned několik konfliktních míst, která vznikají v důsledku snah smířit zájmy ekonomicky vyspělých a rozvojových, respektive zdrojových a cílových zemí migrace. Intuitivně pochopitelný cíl snížit úroveň mezinárodní migrace prostřednictvím rozvoje krátkodobě povede k jejímu zvýšení (viz myšlenka „migračního hrubu“). Je otázkou, zda jsou ekonomicky vyspělé země připraveny akceptovat takový scénář. Philip Martin a jeho kolektiv (*Martin – Abella – Kuptsch, 2006, s. 77*) zdůrazňují proto potřebu tvorby nových pracovních příležitostí v rozvojových zemích (například pomocí využití přímých zahraničních investic), které by fungovaly jako nárazník proti zvyšující se úrovni mezinárodní migrace.

Další konfliktní místo vzniká v oblasti migrace kvalifikovaných osob, která je často chápána jako negativní prvek rozvoje ekonomicky nerozvinutých zemí v důsledku odchodu mladých a kvalifikovaných lidí do zahraničí (*brain drain*). Nicméně koncepty získávání mozků (*brain gain*) nebo cirkulace mozků (*brain circulation*) vykreslují zcela jiný, spíše optimistický obraz. Do hry navíc vstupují výhody plynoucí z remitencí, které jsme v předchozí diskuzi o *brain drain/gain* příliš nerozebírali. Konečně konfliktní místo je skryto i ve vztahu ke zpětné migraci. Návrat migrantů je pak chápán jako pozitivní krok k rozvoji rozvojových zemí vzhledem ke znalostem a kapitálu, které vracující se migranti přinášejí do ekonomiky země původu. Nicméně zastavení toku remitencí působí v opačném směru, i když je třeba vzít v úvahu fakt, že migranti s sebou často přinášejí investiční kapitál. Existence konfliktních míst popsaných výše plně opodstatňuje potřebu posuzovat vztahy migrace a rozvoje pokud možno v co nejširší komplexitě. Jaké jsou tedy závěry, plynoucí z předchozí argumentace pro potřeby managementu migrace, související s rozvojem ekonomicky chudých zemí?

Philip Martin a jeho kolektiv (*Martin – Martin – Weil, 2006*) označují za stěžejní prvek managementu migrace kooperaci mezi zdrojovými a cílovými zeměmi na bázi dialogu, proti čemuž nelze ve své podstatě nic namítat, snad s výjimkou možnosti realizovatelnosti této představy. Současný trend ekonomicky vyspělých zemí sledovat restriktivní migrační politiku brání jak ekonomicky vyspělým, tak i rozvojovým zemím využít rozvojový potenciál mezinárodní migrace v plné míře (například nezájem o cirkulaci mozků v důsledku obav ze ztráty možnosti opakovaného vstupu migranta do cílové země migrace). Navíc restriktivní politika často přesouvá problémy do oblasti ilegální migrace, která klade vysoké nároky na rozpočty cílových zemí mezinárodní migrace a dále negativně ovlivňuje percepce migrantů v majoritní společnosti.

Na co by v rámci managementu migrace měly klást důraz rozvojové země pro stimulaci svého rozvoje? Při zodpovězení této otázky bychom opětovně chtěli obrátit pozornost ke dvěma teoretickým aspektům zmiňovaným Anní Vinokurovou (*Vinokur, 2006, s. 14*). Rozvojové země by se měly za prvé snažit zachovat kontakty s kvalifikovanými migranty žijícími v zahraničí, aby byly vždy připraveny sáhnout do této „zásobárny mozků“, když to ekonomická situace bude vyžadovat. Tento přechod v přístupu k migraci je možné pozorovat například v případě Číny (například *Zweig, 2006*). Za druhé by rozvojové země měly být připraveny doplňovat nedostatek vznikající z migrace kvalifikovaných osob. Právě v tomto směru může být rozvojová pomoc směřována do vzdělání velmi užitečná. V případě selhání této možnosti se jako alternativa jeví liberalizace školství se širším zapojením soukromého sektoru do vzdělávání. Současně by měla být hledána rovnováha mezi návratem kvalifikovaných migrantů a remitencemi (například *Olesen, 2002, s. 143*). Je žádoucí udržet výhody plynoucí z remitencí, ale současně návrat určitého počtu kvalifikovaných migrantů může výrazně zvýšit synergické efekty remitencí v rámci dalších rozvojových aktivit. Nejzajímavější možností v tomto směru představuje zaměření se na mladé profesionály, kteří nežijí v zahraničí dlouhou dobu a lze u nich očekávat vyšší ochotu k návratu. Důraz, který je v rámci těchto úvah kladen na kvalifikovanost migrantů, úzce souvisí s vyšší ochotou ekonomicky vyspělých zemí akceptovat migraci těchto osob.

Nyní jsme přibližně v polovině časového období, jež bylo určeno pro naplnění *Rozvojových cílů tisíciletí* (*Millennium Development Goals – MDGs*), které v současné době představují hlavní proud politické rozvojové strategie. V lidských dějinách pravděpodobně jde o jeden z nejmambicióznějších globálních cílů. Realita je však mnohem pochmurnější než samotné stanovené cíle, poněvadž již dnes se ukazuje, že řada z nich zcela jistě nebude naplněna, což pochopitelně vyvolává otázky o serióznosti celého projektu. Zejména je stále marginalizována oblast subsaharské Afriky, kde i přes zvýšený počet deklarací a slibů ze strany ekonomicky vyspělých zemí dochází k rozvoji velmi omezeně. Takto jsou „zprávy o plnění MDGs v subsaharské Africe“ zcela jiným čtením, než je tomu u ostatních regionů.

Potenciál, který skýtá mezinárodní migrace pro rozvoj ekonomicky chudých regionů, a neschopnost mezinárodního společenství dosáhnout vlastních závazků naplnění MDGs se společně staly příčinou toho, že se někteří autoři (například Pritchett, 2003; Skeldon, 1997; De Haas, 2005) zasazují o národní politiky, které by umožnily vyšší mobilitu obyvatel. Takto by vznikl mnohem významnější prostor pro podporu rozvoje těchto regionů, než se tak děje doposud prostřednictvím tradičních rozvojových nástrojů, jakým je například rozvojová pomoc. Lant Pritchett (Pritchett, 2003, s. 3) hovoří o tom, že „migrace je plán B pro Rozvojové cíle tisíciletí“, protože je již nějakou dobu jasné, že těchto cílů jako celku nebude v roce 2015 dosaženo. Paradoxem přitom je, že lidstvo za posledních více než 60 let obecně dosáhlo nebývalého materiálního pokroku (Pritchett, 2003, s. 38) a mezinárodní systém globálně distribuuje snad úplně všechno kromě blahobytu. Ten je stále distribuován selektivně a právě větší uvolnění neselektivní³⁶ mezinárodní migrace, především z nejméně rozvinutých zemí, by mohlo přispět k možnostem rovnoměrnějšího dělení blahobytu i mezi obyvatele ekonomicky chudých regionů.

Pro dlouhodobější a efektivní vize je třeba se hlouběji a kriticky zamyslet nad celým současným systémem rozvojové spolupráce i nad základním paradigmatem vnímání rozvoje s jeho ekonomickými a environmentálními limity. Je pro nás skutečně zajímavou výzvou pro budoucnost rozhodnout, zda rozvoji ekonomicky chudých zemí Jihu více pomůže kooperativní management mezinárodních migrací (viz například Martin – Martin – Weil, 2006; Pritchett, 2003, s. 37–40) ze strany migračních politik zemí Severu než politicky cílené a motivované programy „rozvoje“, které se velmi často ukazují jako velmi neefektivní, nebo dokonce kontraproduktivní.

Co nám zůstalo ze čtyř vybraných migračních mýtů (citováno dle De Haas, 2005, s. 3–14), zmíněných v úvodu této práce?

- 1) Nejsme ve věku, který by zažíval bezprecedentní nárůst mezinárodní migrace. I když rostou absolutní počty mezinárodních migrantů (bezmála 200 milionů), jejich nárůst se v podstatě příliš neodráží v poměru jejich počtu vůči množství obyvatel planety. V podstatě od roku 1990 se tento poměr změnil jen o desetinu procenta. Spíše dochází ke změnám v některých trendech, popřípadě se objevují nové trendy, například feminizace mezinárodní migrace.
- 2) Migraci kvalifikovaných osob z rozvojových zemí nemusí nutně doprovázet negativní dopad v podobě úniku mozků (*brain drain*). Jak ukazují některé studie, může tomu být právě naopak, kdy získané znalosti, zkušenosti, zasílané remitence a tvorba lidského kapitálu mohou způsobit opačné procesy v podobě získávání mozků (*brain gain*), popřípadě jejich cirkulaci (*brain circulation*). Nicméně fenomén nemůže být prezentován pouze jednostranně a především pro malé země (co do počtu populace) může znamenat závažný problém.
- 3) Remitence zasílané ze zahraničí jsou využívány nejen ke spotřebě, ale i k investiční činnosti v zemích původu. Přestože jsou tyto prostředky poměrně často využívány ke spotřebě v nejhudších regionech nebo domácnostech, musíme vzít v úvahu jejich růstový potenciál, pramenící v jejich multiplikačních efektech. Výzkumné zprávy (ať empirického, či kompilačně-analytického původu) za poslední desetiletí se ve většině přípa-

dů přiklání k výrazně pozitivnímu vlivu remitencí na rozvoj zdrojových zemí a zároveň podporují politiky otevřené národní ekonomiky pro příchod mezinárodních migrantů a transferu remitencí.

- 4) Rozvojové politiky rozvinutých zemích a programy probíhající v rámci oficiální rozvojové pomoci, které směřují k zastavení mezinárodní migrace, se jeví spíše jako kontraproduktivní. Tyto politiky a programy neberou v úvahu kulturní a historické souvislosti, stejně jako pozitivní dopady mezinárodní migrace pro obyvatele a domácnosti v rozvojových zemích. Naopak, právě nárůst mezinárodní migrace a jejich pozitivních dopadů může k rozvoji ekonomicky chudých zemí (v současné době především těm se středními příjmy) přispět mnohem efektivněji než samotná oficiální rozvojová pomoc. „Vítězové“ a „poražení“ se nacházejí u většiny lidských procesů a nejinak je tomu i v problematice mezinárodní migrace. Podle dostupných znalostí, z nichž některé jsme se snažili představit v tomto článku, procesy mezinárodní migrace mají významný rozvojový potenciál pro obyvatele ekonomicky chudých zemí, na něž je však nutné kriticky nahlížet při dalších výzkumných aktivitách.

¹ Definice mezinárodního migranta se během uplynulých desetiletí zjednodušila. Původně podle doporučení Organizace spojených národů (OSN) z roku 1976 byl mezinárodní migrant definován jako osoba, která byla nepřetržitě přítomná déle než jeden rok v zemi svého původu a tuto zemi opustila a pobývá v jiné zemi déle než jeden rok (United Nations, 1980, citováno dle International Organization for Migration, 2003, s. 295). Podle první revize zmíněného doporučení OSN je (dlouhodobý) mezinárodní migrant definován jako osoba, která přesídílí do země, která je odlišná od země jejího obvyklého pobytu na dobu minimálně jednoho roku. Tato cílová země se tak nově stává migrantovou zemí obvyklého pobytu (United Nations, 1998, s. 17–18; srovnaj International Organization for Migration, 2003, s. 296). Občanství nebo národnost migranta nemají vliv, stejně jako získání víz, povolení k pobytu nebo legálnost statutu migranta v dané zemi (International Organization for Migration, 2003, s. 295).

² V českých odborných pracích se anglický výraz *remittances* překládá/užívá jako *remitence* nebo *remitance*. My jsme se rozhodli používat výraz *remitence* na základě informace Jana Chromého z Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky o definici výrazu v Novém akademickém slovníku cizích slov, zpracovaném kolektivem autorů pod vedením Jiřího Krause (Praha: Academia, 2005) a v elektronickém slovníku cizích slov ABZ slovník cizích slov (<http://slovník-cizich-slov.abz.cz>).

³ Mezi další mýty de Haas (De Haas, 2005, s. 3–14) řadí následující tvrzení: chudoba a bída jsou základními příčinami pracovní migrace; obrat migračních proudů do zemí původu naznačuje nedostatek sociální a ekonomické integrace uvnitř společenství v cílových zemích migrace; migrační politiky jsou schopny významně kontrolovat, nebo dokonce zastavit migrační proudy. Podstatné je ještě doplnit migrační mýtus, týkající se rozvojové pomoci jako protimigračního nástroje. Mýtus je založen na tvrzení, že rozvojové politiky, rozvojová pomoc a liberalizace obchodu jsou efektivním „lékem“ proti migraci.

⁴ Někteří z nejkvalifikovanějších migrantů využívají výhod migrace na základě pobídek ze strany vlád rozvíjených zemí, což zase často odporuje jejich některým rozvojovým programům.

⁵ Přesnější vymezení by asi mělo být západoevropská.

⁶ Přesnější název by byl spíše „státní politika omezování porodnosti“, protože oficiálně deklarovaná „politika jednoho dítěte“ je více uplatňována a hlavně kontrolována v městských oblastech, přičemž i zde již tato omezení nejsou tak striktní jako například v 80. letech minulého století. Hlavní příčinou tohoto uvolnění jsou migrační vlny obyvatel z venkova do měst. Na venkově tato politika nebyla obecně nikdy příliš striktně uplatňována kvůli tradičním preferencím rodin mít mužského potomka a další pracovní sílu (dcera zpravidla odchází do rodiny svého manžela).

⁷ Nejsme si však jisti relevantností tohoto závěru, protože ten byl pravděpodobně výrazně zkrácen první válkou v Perském zálivu (1990–1991), která pravděpodobně narušila „přirozený“ (neovlivněný) osobní rozvoj jednotlivých migrantů v regionu, jež se museli předčasně, hromadně a rychle vrátit do Indie. Sám Nair se zmiňuje o tom, že „válečný stav v Kuvajtu vedl také ke zvýšenému proudu navrátilých se migrantů v roce 1990“ (Nair, 1999, s. 211).

⁸ Thomas Faist zmíněné termíny ještě detailněji rozlišuje (viz Faist, 2000, s. 190). Pro účely tohoto článku zmíněné pojmy nerozlišujeme a budeme pro zjednodušení jednotně používat pojem koncept (teorie) transnacionálního sociálního prostoru.

⁹ V českém kontextu častěji používaným výrazem je nadnárodní společnosti (transnational corporations – TNCs).

¹⁰ V této souvislosti je třeba poznamenat, že některé země v uvedených regionech již multietnickými byly (například USA nebo Spojené království), ale některé výrazně méně nebo vůbec (Francie, Itálie, Austrálie, Španělsko a jiné).

¹¹ Odtud pramení též motivace poskytovat rozvojovou pomoc směřující k ukončení/zabránění migrace.

- ¹² IVTS jsou známy v různých částech světa pod různými jmény. Právě k těm nejčastěji používaným patří hawala (což v překladu znamená transfer-převod), hundi v jižní Asii a xawilad nebo hawilad v Africkém rohu (Carling, 2005, s. 25). V akademickém či politickém prostředí se pro IVTS používají další výrazy jako alternativní remitenční systémy, podzemní bankovníctví nebo etnické bankovníctví (El Qorchi – Maimbo – Wilson, 2003, s. 12). Používání slova „neformální“ je zčásti matoucí, protože v některých zemích, jakou je například Spojené království, byly tyto systémy ve většině případů formalizovány a staly se subjektem státní regulace. I když používání IVTS je stále populární a rozšířené, začínají se v posledních letech stávat relativně méně konkurenceschopné a podíl remitencí proudících těmito kanály klesá (Carling, 2005, s. 25; více informací viz El Qorchi – Maimbo – Wilson, 2003).
- ¹³ Statistiky, týkající se remitencí pro některé regiony (především pro Afriku a Asii) nebo pro skupiny států (například pro země v minulosti nebo současnosti postižené válečnými konflikty či občanskými nepokoji), jsou ovlivněny skutečností, že mnoho zemí nemá kompletní statistiky, týkající se remitencí přicházejících do jejich zemí (podrobnosti viz World Bank, 2007 c; srovnej Carling, 2005, s. 9–10). Přitom může jít o země, o nichž se ví, že jsou silně závislé na remitencích zasláných ze zahraničí, jako je například Somálsko nebo Afghánistán.
- ¹⁴ Tyto státy jsou zpravidla více postiženy fenoménem brain drain.
- ¹⁵ Mezinárodní měnový fond (MMF) – International Monetary Fund (IMF).
- ¹⁶ Zájem Číňanů o přírodní zdroje, především na Sibiři, je spojen s fenoménem migrace Číňanů do Ruska. Odhady počtu čínských imigrantů v Rusku se pohybují v rozmezí 500 tisíc až 2 miliony (podrobnosti viz Nyíri, 2003).
- ¹⁷ Stručně o dalších statistických ukazatelích pro ekonomiku České republiky (ČR): Podíl zasláných remitencí z ČR v roce 2006 v poměru k HDP byl 1,9 %. Množství remitencí, které ve stejném roce byly zaslány do ČR, bylo téměř 1,1 miliardy USD a poměr k HDP byl 0,8 % (World Bank, 2007 c).
- ¹⁸ Zahraniční odborná literatura nejčastěji používá výraz informal, popřípadě unregistered remittances. Proto má čeština možnost používat všechny tři výrazy – neformální, neoficiální, neregistrované remitence.
- ¹⁹ Michele Wuckerová (Wucker, 2004) se zmiňuje o pokusech několika států, jako jsou Bangladěš, Korea, Pákistán nebo Filipíny, zavést povinnost migrantů zaslat povinné množství finančních prostředků domů prostřednictvím oficiálních bankovních kanálů. Nicméně pouze Koreji se částečně podařilo uspět kvůli částečnému zaměstnávání migrantů v korejských firmách v zahraničí.
- ²⁰ Oficiální hranice pro tzv. absolutní (extrémní) chudobu zavedená Světovou bankou. V současné době je tato hranice přesně na úrovni 1,08 USD na osobu a jeden den.
- ²¹ Ve studii o dva roky starší (Adams – Page, 2003, s. 20–22) autoři uvádějí mírně odlišné údaje a výpočty. Na základě svých výpočtů, založených na datech ze 74 rozvojových zemí, dospívají k těmto závěrům: Nárůst míry mezinárodních migrantů v populaci zdrojové země o 10 % vede v průměru ke snížení míry populace žijící s příjmem menším než 1 USD na den o 1,9 %. Podobně 10procentní nárůst podílu remitencí na HDP dané země vede v průměru ke snížení míry obyvatel žijících v chudobě zhruba o dvě procenta.
- ²² Ba právě naopak, často se zdá, že pro mnohé organizace je (dosažení) ODA (popřípadě „rozvojové“ projekty v jejím rámci) samotným cílem, který jim umožní ekonomické přežití a jejich zaměstnancům práci alespoň na určitou dobu. Jak jinak hodnotit efektivnost projektů (ve vztahu k rozvoji ekonomicky chudých zemí) uskutečněných v rámci české ODA, které jsou zaměřeny na výzkum ropných nalezišť v Kameru, na odchov divokých antilop v západní Africe, na pořádání různých výstav na Balkáně a podobně?
- ²³ Zpráva United Nations Department of Economic and Social Affairs (The Millennium Development Goals Report, 2007, s. 28) mylně uvádí nižší částku určenou světovým společenstvím na ODA v roce 2006 (103,9 miliardy USD). Tato suma je pouze ODA členských států klubu DAC/OECD (podrobnosti viz OECD, 2007 a).
- ²⁴ Termín oficiální pomoc (OA) označuje rozvojovou pomoc v parametrech ODA s tím rozdílem, že je poskytována zemím, které jsou ve druhé části seznamu příjemců pomoci ze strany DAC (Part II of the Development Assistance Committee (DAC) List of Aid Recipients), (OECD, 2002).
- ²⁵ Zastáváme názor, že i zaslání remitence použité k „pouhé“ spotřebě je možné považovat za nástroj rozvoje vzhledem k jejich multiplikačním efektům. Například Ronald Skeldon a Graeme Hugo (Skeldon – Hugo, 1999, s. 338) uvádějí, že literatura, zabývající se dopadem remitencí, ukazuje na sekundární a terciární dopady zvýšené spotřeby, které jsou důležité pro vytváření místních pracovních příležitostí (podobně Skeldon, 2002, s. 77–78). Dilip Ratha (Ratha, 2003, s. 161) k tomu uvádí, že příjmy remitencí určených na spotřebu by měly být stabilnější než příjmy remitencí určených na investice. Konečně obě studie autorů Adamse a Pageho (Adams – Page, 2003; Adams – Page, 2005) statisticky dokazují pozitivní dopad remitencí na snižování chudoby v rozvojových zemích a přitom nerozlišují, jakým způsobem tyto remitence byly primárně použity. Tato zajímavá problematika je natolik komplexní a obsáhlá, že nemůže být podrobněji rozebrána v tomto článku.
- ²⁶ Nárůst do nesplacitelných výšek byl často dán změnou úrokové sazby, popřípadě sankcemi a poplatky za provedení včasných plateb.
- ²⁷ Zde je nutné uvést fakt, že česká ODA ještě není natolik rozvinutá, aby pokryla všechny „běžné“ položky (například půjčky a granty vládám rozvojových zemí či výzkumné expertizy) zkušenějších dárců, popřípadě jsou některé položky těžko zjištělné (například podíl rozvojového vzdělávání).
- ²⁸ Humanitární pomoc byla odečtena z důvodu jejího principiálně odlišného zaměření. Zatímco rozvojová pomoc (spolupráce) je zaměřena na dlouhodobý pozitivní efekt (rozvoj), humanitární pomoc slouží k uspokojení

ní okamžitých potřeb ohrožených obyvatel a má (měla by mít) krátkodobý pozitivní efekt. Její prodlužování naopak působí velmi negativně na dlouhodobý rozvoj dané oblasti či společnosti.

- ²⁹ Kromě mnoha obecnějších důvodů, kdy je nutné deklarovat, že Česká republika stále ještě není klasickým donorem ODA (konečně ani není členem DAC/OECD), musíme uvést fakt, že Česká republika neposkytuje půjčky rozvojovým zemím, které bývají významnou částí mnoha národních rozpočtů věnovaných na ODA u klasických donorských zemí.
- ³⁰ Modelový příklad zaslání 200 USD z USA do vybraných zemí všech kontinentů (podrobnosti viz International Monetary Fund, 2005, Figure 2.5.). V případě Malajsie šlo dokonce jen o 4,13 % ze zmíněné částky.
- ³¹ V českém kontextu vzpomeňme na ekonomickou krizi druhé poloviny 90. let a na tzv. úsporné rozpočtové balíčky z roku 1997, na něž se ještě několik následujících let svalovala odpovědnost za neuskutečněné investice, včetně poskytování české rozvojové pomoci. Kromě toho současné české vlády opět neplní své závazky vůči mezinárodnímu společenství v oblasti navyšování ODA v poměru k hrubému národnímu důchodu.
- ³² V českém kontextu můžeme dodat, že i poměrně častými. Vlády České republiky za posledních deset let přehodnotily své závazky minimálně dvakrát (1997, 2005–2006) a nedodrží ani ty poslední.
- ³³ Pojem kvalifikovaná osoba je zde chápán v souladu s Frédéricem Docquierem a Abdeslamem Marfoukem (Docquier – Marfouk, 2006) jako všechny osoby ve věku nad 25 let s ukončeným terciárním vzděláním. Vlastní pojem může být však pochopitelně definován i jinak s ohledem na požadavky kladené na vzdělání či typ zaměstnání migranta.
- ³⁴ Migrační poměr je dán jako podíl kvalifikovaných migrantů z dané prostorové jednotky k celkové populaci kvalifikovaných osob stejné prostorové jednotky.
- ³⁵ Samozřejmě tento argument platí jen v případě „dobrovolné“ pracovní migrace.
- ³⁶ To znamená nejen kvalifikované migrace.

Literatura

- Adams, Richard H., Jr. (2003): International Migration, Remittances and the Brain Drain: A Study of 24 Labor-Exporting Countries. Policy Research Working Paper, No. 3069. Washington, D.C.: The World Bank, 2003.
- Adams, Richard H. – Page, John (2005): Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries? *World Development*, Vol. 33 (2005), No. 10, s. 1645–1669.
- Adams, Richard H. – Page, John (2003): International Migration, Remittances and Poverty in Developing Countries. Policy Research Working Paper, No. 3179. Washington, D.C.: The World Bank, 2003.
- Agunias, Dovelyn Rannveig (2006): From a Zero-Sum to a Win-Win Scenario? Literature Review on Circular Migration. Washington, D.C.: Migration Information Source, The Migration Policy Institute, 2006.
- Agunias, Dovelyn Rannveig – Newland, Kathleen (2007): Circular Migration and Development: Trends, Policy Routes, and Ways Forward. Washington, D.C.: Migration Information Source, The Migration Policy Institute, 2007.
- Amuedo-Dorantes, Catalina – Bansak, Cynthia – Pozo, Susan (2005): On the remitting patterns of immigrants: Evidence from Mexican survey data. *Economic Review*, Vol. 20 (2005), No. 1, s. 37–58.
- Arango, Joaquín (2000): Explaining migration: a critical view. *International Social Science Journal*, Vol. 52 (September 2000), No. 165, s. 283–296.
- Baršová, Andrea – Barša, Pavel (2005): Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku. Brno: Masarykova univerzita, 2005.
- Bauer, Thomas – Zimmermann, Klaus F. (1999): Assessment of possible migration pressure and its labor market impact following EU enlargement to Central and Eastern Europe. IZA Research Report, No. 3. Bonn: IZA, 1999.
- Beine, Michel – Docquier, Frédéric – Rapoport, Hillel (2001): Brain Drain and Economic Growth: Theory and Evidence. *Journal of Development Economics*, Vol. 64 (February 2001), Iss. 1, s. 275–289.
- Brown, Stuart S. (2006): Can remittances spur development? A critical survey. *International Studies Review*, Vol. 8 (2006), No. 1, s. 55–75.
- Carling, Jorgen (2005): Migration Remittances and Development Cooperation. Oslo: International Peace Research Institute, 2005.
- Carrington, William J. – Detragiache, Enrica (1998): How Big is the Brain Drain. IMF Working Paper WP/98/102. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 1998.
- Carrington, William J. – Detragiache, Enrica (1999): International migration and the „brain drain“. *The Journal of Social, Political and Economic Studies*, Vol. 24 (1999), No. 2, s. 163–171.
- Commander, Simon – Chanda, Rupa – Kangasniemi, Mari – Winters, Alan L. (2004): Who Gains from Skilled Migration? Evidence from the Software Industry. Manuscript. Center for Economic Performance, London School of Economics, 2004, http://www.london.edu/assets/documents/PDF/commander_3.pdf (přístup: 27. 10. 2007).
- De Bruyn, Tom – Wets, Johan (2006): Remittances in the Great Lakes Region. IOM Migration Research Series, No. 25. Brussels: International Organization for Migration, 2006.
- De Haan, Arjan (2005): International migration, remittances and development: myths and fact. *Global Migration Perspectives*, No. 30. Geneva: Global Commission on International Migration, 2005.
- De Haan, Arjan (1999): Livelihoods and Poverty: The Role of Migration – A Critical Review of the Migration Literature. *The Journal of Development Studies*, Vol. 36 (December 1999), No. 2, s. 1–47.

- De Haan, Arjan (2000): Migrants, livelihoods, and rights: the relevance of migration in development policies. Working Paper, No. 4. Social Development Department of DFID, February 2000, s. 1–29.
- De Haas, Hein (2005): International migration, remittances and development; myths and facts. *Third World Quarterly*, Vol. 26 (2005), No. 6, s. 1269–1284.
- De La Paz, Isagani (2007): Remittances help foil Asia Crisis repeat, World Bank study says. *OFW Journalism Consortium*, Vol. 6 (9 May 2007), No. 3, s. 3–4.
- Demuth, Andreas (2000): Some conceptual thoughts on migration research. In: Agozino, Biho (ed.): *Theoretical and methodological issues in migration research*. Aldershot: Ashgate, 2000, s. 21–58.
- Docquier, Frédéric – Marfouk, Abdeslam (2006): International migration by education attainment, 1990–2000. In: Ozden, Caglar – Schiff, Maurice (eds.): *International migration, remittances and brain drain*. New York: Palgrave Macmillan, 2006, s. 151–199.
- Drbohlav, Dušan (2001): Mezinárodní migrace obyvatelstva – pohyb i bytí (Alenky v kraji divů). In: Šišková, Tatjana (ed.): *Menšiny a migranti v České republice: My a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Praha: Portál, 2001, s. 17–30.
- El Qorchi, Mohammed – Maimbo, Samuel Munzele – Wilson, John F. (2003): *Informal Funds Transfer Systems: An Analysis of the Informal Hawala System*. Washington: The International Monetary Fund – The World Bank, 2003.
- Faist, Thomas (2004): Towards a Political Sociology of Transnationalization. *The State of the Art in Migration Research*. *Archives Europeennes de Sociologie*, Vol. 45 (2004), No. 3, s. 331–366.
- Faist, Thomas (2000): Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 23 (March 2000), No. 2, s. 189–222.
- Gammeltoft, Peter (2002): Remittances and other financial flows to developing countries. *International Migration*, Vol. 40 (2002), No. 5, s. 181–209.
- Ghosh, Bimal (2006): Migrants' remittances and development. Myths, rhetoric and realities. Geneva: International Organization for Migration, 2006.
- Global Commission on International Migration (2005): *Migration in an interconnected world: New directions for action*. Report of The Global Commission on International Migration. Geneva: The Global Commission on International Migration (GCIM), 2005.
- Graham, David T. (2000): The people paradox. Human movements and human security in a globalising world. In: Graham, David T. – Poku, Nana K. (eds.): *Migration, Globalisation and Human Security*. London: Routledge, 2000, s. 186–216.
- Hönsch, Michal (2006): Globálna chudoba a hlavné príčiny jej pretrvávania. *Mezinárodní vzťahy*, ročník 41 (2006), číslo 2, s. 71–95.
- Hugo, Graeme (2003): *Circular Migration: Keeping Development Rolling?* Washington, D.C.: Migration Information Source, The Migration Policy Institute, June 2003, <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=129> (přístup: 17. 7. 2007).
- International Monetary Fund (2005): *World Economic Outlook 2005. Globalization and External Imbalances*. Washington, D.C.: International Monetary Fund (IMF), 2005.
- International Organization for Migration (2003): *World Migration 2003: Managing Migration – Challenges and Responses for People on the Move*. Geneva: International Organization for Migration (IOM), 2003.
- Joly, Danièle (2000): Some structural effects of migration on receiving and sending countries. *International Migration*, Vol. 38 (2000), No. 5, s. 25–38.
- Kambhampati, Uma S. (2004): *Development and the developing world*. Cambridge: Polity Press, 2004.
- Katseli, Louka T. – Lucas, Robert E. B. – Xenogiani, Theodora (2006): *Effects of Migration on Sending Countries: What Do We Know?* Working Paper, No. 250. Paris: OECD Development Centre, 2006.
- Levitt, Peggy – Sørensen, Ninna Nyberg (2004): *Global migration perspectives: The transnational turn in migration studies*. *Global Migration Perspectives*, No. 6. Global Commission on International Migration, October 2004.
- López-Córdova, Ernesto (2005): Globalization, migration and development: The role of Mexican migrant remittances. *Economía*, Vol. 6 (2005), No. 1, s. 217–256.
- Martin, Philip – Abella, Manolo – Kuptsch, Christiane (2006): *Managing labor migration in the twenty-first century*. New Haven: Yale University Press, 2006.
- Martin, Philip L. – Martin, Susan F. – Weil, Patrick (2006): *Managing migration: The promise of cooperation*. Lanham: Lexington Books, 2006.
- Martin, Philip – Widgren, Jonas (1996): International Migration: A Global Challenge. *Population Bulletin*, Vol. 51 (1996), No. 1, s. 1–47.
- Martin, Philip – Widgren, Jonas (2002): International Migration: Facing the Challenge. *Population Bulletin*, Vol. 57 (2002), No. 1, s. 1–40.
- Massey, Douglas S. (2001): Theory of migration. In: Smelser, Neil J. – Baltes, Paul B. (chief editors): *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*. Amsterdam: Elsevier, 2001, s. 9828–9834.
- Massey, Douglas S. et al. (1997): Causes of migration. In: Guibernau, Montserrat – Rex, John (eds.): *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press, 1997, s. 257–268.
- Massey, Douglas S. et al. (1993): Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, Vol. 19 (September 1993), No. 3, s. 431–466.

- Massey, Douglas S. et al. (1998): *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Mishra, Prachi (2006): *Emigration and Brain Drain: Evidence From the Caribbean*. IMF Working Paper, Fund WP/06/25. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2006.
- Mutume, Gumisai (2005): *Workers' remittances: a boom to development*. *Africa Renewal*, Vol. 19 (October 2005), No. 3, s. 10–13.
- Nair, P. R. Gopinathan (1999): *Return of Overseas Contract Workers and their Rehabilitation and Development in Kerala (India): A Critical Account of Policies, Performance and Prospects*. *International Migration*, Vol. 37 (March 1999), No. 1, s. 209–242.
- Newland, Kathleen (2007): *New Surge of Interest in Migration and Development*. Washington, D.C.: Migration Information Source, The Migration Policy Institute, February 2007, <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=580> (přístup: 17. 5. 2007).
- Nyíri, Pál (2003): *Chinese migration to Eastern Europe*. *International Migration*, Vol. 41 (2003), No. 3, s. 239–265.
- OECD (2007 a): *Development aid from OECD countries fell 5.1% in 2006*. Paris: Organization for Economic and Co-operation and Development (OECD), 3 April 2007, http://www.oecd.org/document/17/0,3343,en_2649_33721_38341265_1_1_1_1,00.html (přístup: 7. 7. 2007).
- OECD (2002): *Glossary of Key Terms and Concepts*. From the „Development Co-operation Report: Efforts and Policies of Members of the Development Assistance Committee“. Paris: Organization for Economic and Co-operation and Development (OECD), last updated on May 24, 2002, <http://stats.oecd.org/glossary> (přístup: 14. 12. 2007).
- OECD (2007 b): *Statistical Annex of the 2006 Development Co-operation Report*. Paris: Organization for Economic and Co-operation and Development (OECD), 19 January 2007, www.oecd.org/dac/stats/dac/dcrannex (přístup: 8. 7. 2007).
- Olesen, Henrik (2002): *Migration, return, and development: An institutional perspective*. *International Migration*, Vol. 40 (2002), No. 5, s. 125–149.
- Opiniano, Jeremiaah M. (2004): *Our Future Beside the Exodus: Migration and Development Issues in the Philippines*. Mandaluyong City: Institute for Migration and Development Issues and Friedrich Ebert Stiftung, 2004.
- Özden, Çağlar – Schiff, Maurice (eds., 2006): *International migration, remittances and brain drain*. New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- Pritchett, Lant (2003): *The Future of Migration: Irresistible Forces meet Immovable Ideas*. Conference at Yale University, Center for the Study of Globalization: The Future of globalization: Explorations in light of the recent turbulence. Draft for comments, October 10, 2003.
- Puri, Shivani – Ritzema, Tineke (2001): *Migrant Worker Remittances, Micro-finance and the Informal Economy: Prospects and Issues*. Working Paper, No. 21. Geneva: Social Finance Programme, International Labour Office, 2001.
- Ratha, Dilip (2003): *Worker's Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance*. In: *Global Development Finance 2003. Striving for Stability in Development Finance*. Washington, D.C.: The World Bank, 2003, s. 157–175.
- Roberts, Kenneth D. (1997): *China's „Tidal Wave“ of Migrant Labour: What Can We Learn From Mexican Undocumented Migration to the United States?* *International Migration Review*, Vol. 31 (1997), No. 2, s. 249–293.
- Robertson, Robbie (2004): *The Historical Context and Significance of Globalization*. *Development and Change*, Vol. 35 (2004), Iss. 3, s. 557–565.
- Russell, Sharon Stanton (2003): *Migration and Development: Reframing the International Policy Agenda*. Washington, D.C.: Migration Information Source, The Migration Policy Institute, June 2003, <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=126> (přístup: 17. 5. 2007).
- Sana, Mariano – Massey, Douglas S. (2005): *Household composition, family migration, and community context: Migrant remittances in four countries*. *Social Science Quarterly*, Vol. 86 (2005), No. 2, s. 509–528.
- Saxenian, Anna Lee (2005): *From brain drain to brain circulation: Transnational communities and regional upgrading in India and China*. *Studies in Comparative International Development*, Vol. 40 (2005), No. 2, s. 35–61.
- Schiff, Maurice (2006): *Brain grain: Claims about its size and impact on welfare and growth are greatly exaggerated*. In: Özden, Çağlar – Schiff, Maurice (eds.): *International migration, remittances and brain drain*. New York: Palgrave Macmillan, 2006, s. 201–225.
- Schoorl, Jannette et al. (2000): *Push and pull factors of international migration: A comparative report*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000.
- Skeldon, Ronald (1997): *Migration and Development: A Global Perspective*. Harlow: Longman, 1997.
- Skeldon, Ronald (2002): *Migration and poverty*. *Asia-Pacific Population Journal*, Vol. 17 (2002), No. 4, s. 67–82.
- Skeldon, Ronald (2005): *The Millennium Development Goals and Migration*. Workshop on Migration and Development: Mainstreaming Migration into Development Policy Agendas, Geneva, 2–3 February 2005.
- Skeldon, Ronald – Hugo, Graeme (1999): *Of exceptionalism and generalities*. In: Pieke, Frank N. – Mallee, Hein (eds.): *Internal and International Migration: Chinese Perspectives*. Richmond: Curzon, 1999, s. 333–345.
- Stark, Oded – Helmenstein, Christian – Prskawetz, Alexia (1997): *A Brain Drain with a Brain Gain*. *Economics Letters*, Vol. 55 (1997), Iss. 2, s. 227–234.

- Stojanov, Robert (2006): Official Development Assistance and Debt Relief in Central Europe – Case Study of the Czech Republic. In: Rozvojová pomoc. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Bratislava: Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, 2006, s. 125–135.
- Stojanov, Robert (2007): Rozvojové ciele tisíciletí a co nám říkají zprávy o jejich (ne)plnění? In: Tožička, Tomáš (ed.): Česko proti chudobě. Informace, fakta a čísla z rozvojového světa. Praha: EDUCON, 2007, s. 19–21.
- Stojanov, Robert – Novosák, Jiří – Opiniano, Jeremiaiah M. – Gemenne, Francois – Siwek, Tadeusz (2007): Development, Environment and Migration. Analysis of Linkages and Consequences. Olomouc: Palacký University, 2008 (forthcoming).
- Taylor, Edward J. (1992): Remittances and economic inequality reconsidered: direct, indirect, and intertemporal effects. Journal of Policy Modeling, Vol. 14 (1992), No. 2, s. 187–208.
- The Millennium Development Goals Report 2007 (2007). New York: United Nations, 2007.
- UNFPA (2006): The State of World Population 2006. A Passage to Hope – Women and International Migration. New York: United Nations Population Fund (UNFPA), 2006.
- United Nations (1998): Recommendations on Statistics of International Migration. Revision 1. Statistical Papers Series M, No. 58, Rev. 1. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA), Statistics Division, 1998.
- United Nations Population Division (2005): Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat. New York: United Nations Population Division (UNPD), 2005, <http://esa.un.org/migration> (přístup: 17. 5. 2007).
- Vinokur, Annie (2006): Brain migration revisited. Globalisation, Societies and Education, Vol. 4 (2006), No. 1, s. 7–24.
- World Bank (2007 a): 10 Years after the Crisis. Special Focus: Sustainable development in East Asia's Urban Fringe. East Asia and Pacific Update. Washington, D.C.: The World Bank, East Asia and Pacific Region, 2007.
- World Bank (2003): Global Development Finance 2003. Striving for Stability in Development Finance. Washington, D.C.: The World Bank, 2003.
- World Bank (2007 b): Global Development Finance 2007. The Globalization of Corporate Finance in Developing Countries. Washington, D.C.: The World Bank, 2007.
- World Bank (2007 c): Remittances dataset. World Bank staff estimates based on the International Monetary Fund's Balance of Payments Statistics Yearbook 2006, updated on September 2007, <http://go.worldbank.org/QOWEWD6TA0> (přístup: 17. 9. 2007).
- Wucker, Michele (2004): Remittances: the perpetual migration machine. World Policy Journal, Vol. 21 (2004), No. 2, s. 37–46.
- Zahraniční rozvojová spolupráce České republiky (2006). Memorandum pro OECD/DAC. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky (MZV), 2. 10. 2006, <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=24571>
- Zweig, David (2006): Competing for talent: China's strategies to reverse the brain drain. International Labour Review, Vol. 145 (2006), No. 1–2, s. 65–89.

Poznámka

Autoři by rádi poděkovali třem anonymním recenzentům za jejich konstruktivní kritiku a za snahu o zvýšení kvality tohoto článku a editorovi tohoto čísla za velkou trpělivost a důslednost.